

ДАСТУРАМАЛИ – 5200

Фаъолият аз нуқтаи назари муҳити зист

Стандарти INTOSAI аз ҷониби Созмони байналмилалии мақомоти олии аудит INTOSAI, дар доираи низоми ҳуҷҷатҳои касбии изҳоротӣ INTOSAI нашр мешаванд. Ҷиҳати дарёфти иттилооти иловагӣ ба веб-сомонаи www.issai.org нигаред.

Ҳуҷҷати IFPP – ҳуҷҷати мазкур то таъсиси Низоми касбии изҳоротӣ (IFPP) INTOSAI дар соли 2016 таҳия гардид. Аз ин лиҳоз, расман он аз Дастурамалҳои марбут ба аудити баъдинаи INTOSAI фарқкунанда аст.

INTOSAI, 2019

- 1) Ба сифати хуччати INTOSAI қабул шуда, бо номи «Дастурамал ҷиҳати гузаронидани фаъолияти аудиторӣ аз нуқтаи назари муҳити зист дар соли 2001.
- 2) Ба сохтори ISSAI, ба сифати ISSAI 5110 дар соли 2010.
- 3) Мазмунан соли 2016 таҷдиди назар шудааст.
- 4) Бо таъсиси Концепсияи касбии изҳоротӣ Intosai (IFPP), ки бо номи Дастурамали 5200 – Фаъолият аз нуқтаи назари муҳити зист бо таҳрири тағйиротҳо дар соли 2019.

Муқаддима

Дар конфронси XV – уми Созмони байналмилалӣ мақоми олии аудит (СБМОА), ки соли 1995 дар шаҳри Қоҳира баргузор шуда буд, қарор қабул шуда буд, ки бо назардошти истифодабарии стандартҳои аудити **ИНТОСАИ** ба сифати асосӣ, гурӯҳи кории СБМОА бояд оид ба аудити муҳити зист дастурамал таҳия намоянд, ки аз ҷиҳати мазмун присипҳо ва роҳу усулҳои аудити муҳити зистро дар бар гиранд.

Дар конфронси XV – уми Созмони байналмилалӣ мақоми олии аудит (СБМОА), ки соли 1998 дар Монтевидео баргузор шуда буд, лоиҳаи дастурамали пешбинишуда таҳия гардид. Дар марҳилаи баъдинаи соли 1998 лоиҳаи тағйиршуда бо истифодаи ташреҳу тавсияҳои аъзоёни гурӯҳи кории СБМОА оид ба аудити муҳити зист тарҳрезӣ гардид. Дар маҷлиси 47- ум, ки соли 2000 - ум дар Сеул баргузор шуд, Мақомоти роҳбарикунандаи СБМОА барои нашри варақаи расмие, (буклет) ки ҳамчун ҳуҷҷати расмии СБМОА муаррифӣ мешуд, ризоият ба амал баровард, сипас онро барои баргузори маҷлиси XVII-уми СБМОА, ки моҳи октябри соли 2001 дар шаҳри Сеуле бояд барпо мешуд, ба таври расмӣ супорида шуд. Дар мутобиқат бо тартиботи расмии СБМОА лоиҳаи варақаи расмӣ (буклет) ба ҳамаи аъзоёни созмони мазкур барои ҷамъоварии шарҳу тавсияҳо ирсол карда шуд, ки ба ин масъала 25 нафар посухҳои хешро равон карданд.

Ҳадафи ин дастурамал – пешниҳоди асосҳои МОА барои дарку фаҳмиши хусусиятҳои хоси аудити муҳити зистӣ дар мутобиқ ба намуд ва ё тобише мебошад, ки бо назардошти он дараҷаҳои рушди идоракунии маъмурии зарурӣ тавсия шудааст. Ин асос барои таъмини нуқтаи муросилотӣ, ки бо дарназардошти он МОА сабку равиши муносиб баҳри иҷроиши вазифаҳо оид ба қаноатмандӣ нисбат ба аудити муҳити зистӣ ҷиҳати ҳуқуқӣ ва ваколати ҳар як МОА –ро таҳия созад. Ҳамин тариқ, ин восита ва ё олоти бисёр муҳим барои рушди минбаъдаи амалиёт ва тарҷибаҳои аудити муҳити зистӣ МОА махсуб доништа мешавад.

Барои ман боиси ифтихори баланд буд, ки ин дастурамалро дар конфронсҳои XVII СБМОА муаррифӣ намудам. Таҳияи дастурамал аз ҷониби Мақоми назоратӣ ва аудитори генералии Зеландияи Нав ҳамоҳангсозӣ шуда буд. Нисбати нишон додани бачуръатӣ ва истифодабарии усули касбӣ дар омодасохтани варақаи расмии мазкур (буклети мазкур), ман ба ҷаноби Терри Маклафлина ва хонум Мартина Пинкард изҳори сипос мекунам. Ҳамчунин мехоҳам, ки аз аъзоёни гурӯҳи кори СБМОА оид ба аудити муҳити зистӣ сипосгузорӣ намоям, ки зеро дар таҳияи дастурамали мазкур саҳм гузошта, мубодилаи таҷрибаву афкор намуданд.

Ман итминон дорам, ки дастурамали мазкур муфидбахш буда, барои он нафароне, ки дар самти рушди аудити муҳити зистӣ саҳмгузоранд ва талошҳои зиёро ба анҷом мерасонанд, ҳамчун воситаи илҳомбахше барои рушди МОА хизмат хоҳад кард.

Саския Ҷ. Стуивлинг Раиси гурӯҳи кории СБМОА оид ба аудити экологӣ,

Президенти Палатаи ҳисоби кишвари Нидерландия

Гаага, октябри соли 2001.

ГУРУҲИ КОРИИ СБМОА ОИД БА АУДИТИ ЭКОЛОГӢ

РАИС хонум САСКИЯ Ч. СТУИВЛИНГ

ПАЛАТАИ ҲИСОБИ НИДЕРЛАНДИЯ

Гурӯҳи кори СБМОА оид ба аудити муҳити зистӣ

Австрия Доктор Хельмут Бергер Рехнунгсхоф	Қувейт Ҷаноби БарракХалед аль-Марзук Бюрои давлатӣ оид ба адуит
Бразилия Ҷаноби Лучано Карлос Батиста TribunaldeContasdaUnião	Ливия Доктор Маҳмуд Баъдӣ Кумитаи умумихалқии идорақунӣ
Камерун Ҷаноби профессор Франсуа-Ксавье Овона Ндугесса ServiceduContrôle	Мальта Ҷаноби Уильям Пеплоу Назорати давлатӣ
Канада Ҷаноби Уэйн Класки Мақомоти аудити Генералӣ	Зеландияи нав Ҷаноби Мартин Пинкард Мақомот оид ба назорат ва аудити генералӣ
Ҷумҳурии Чехия Ҷаноби Мирослав Кручина Палатаи ҳисоби олий	Норвегия Хонум Тереза Йонсен Риксревисионен
Чили Ҷаноби Артуро Эйлвин Азокар Назорати давлатӣ	Покистон Ҷаноби Мансур Ҳусейн Идораи аудити генералӣ
Колумбия Доктор Давид Турбай Мақомоти аудити Генералӣ	Парагвай Доктор Даниэль Фретес Вентр Мақомоти аудтиори генералӣ
Коста-Рика Луис Фернандо Варгас Бенавидес Мақомоти аудити Генералӣ	Перу Хонум Кармен Хигаонна де Герра Мақомоти аудитори генералӣ
Миср Доктор Ҳавдат -Ал - Солод Ташкилоти марказии аудиторӣ	Лаҳистон Ҷаноби Збигнев Весоловски Палатаи олии ҳисоб

Салвадор Маурисио Махон Мақомоти аудитори Генералӣ	Руминия Ҷаноби доктор Иоан Кондор Палатаи ҳисоби Руминия
Эстония Ҷаноби Карин Куллер Назорати давлатӣ	Федератсияи Россия Ҷаноби Сергей П. Опенишев Палатаи ҳисоби ФР
Иттиҳоди Аврупо Ҷаноби Франсуа Коллинг Палатаи аврупоии адуиторӣ	Арабистони Саудӣ ҷаноби Тавфиқ Иброҳим Тавфиқ бюрои асосии аудит
Гурҷистон Ҷаноби Зураб Двалӣ Палатаи ҳисоб	Африқои Ҷанубӣ ҷаноби Грэм Рэндалл Мақомоти аудитори Генералӣ
Индонезия Ҷаноби М.П.С. Едоно Палатаи ҳисоб	Шри-Ланка ҷаноби С.С. Маядунне Мақомоти аудитори Генералӣ
Ҷумҳурии Ислонд Эрон Ҷаноби Саид Қосим Меривалад Палатаи ҳисоб	Британияи Кабир ҷаноби Джо Кавана назорати давлатӣ
Урдун Доктор Абид Харабшех Палатаи ҳисоб	Иёлоти Мутаҳҳидаи Амрико ҷаноби Стивен Эльштейн мақомоти олиии муҳосибӣ
Ҷумҳурии Корея Доктор Чон-Нам Ли Комиссияи ревизионӣ	Зимбабве ҷаноби Э. Харид Идораи назорат ва аудити генералӣ

МУҚАДДИМА

НОМГЎИ ГУЗОРИШҶО ВА ҶАДВАЛ	7
РЎЙҲАТИ ИХТИСОРОТ ВА ИБОРАҶОИ МУХТАСАР	8
А. МУАРРИФИИ ИТТИЛООТ	8
Б. БАНАҚШАГИРИИ АУДИТ	12
Б.1. Ҷузъвиёти асосии аудити муҳити зистӣ	12
Б.2. Арзёбии хатарҳо	16
В. МАВЗУЪ/АШЁ	20
В.1. Аудит иҷроиши барномаҳои муҳити зистӣ	20
В.2. Аудити таъсиррасонии барномаҳои дигар ба муҳити зист	24
В.3. Низоми идоракунии ва ҳифзи муҳити зистии таҳияи ҳисоботҳо	27
В.4. Изхори андешаҳо оид ба сиёсат ва барномаҳои пешбинишуда	29
В.5. Ҳалли мушкилоти дучонибаи шаддиди муҳити зистӣ	31
Г. ТАҲИЯИ АУДИТ	33
Г.1. Суолҳо, равишҳо ва усулҳои аудит	33
Г.2. Барқарорсозии меъёрҳои аудитӣ	37
Г.3. Нишондиҳандаҳои самараноки аудити муҳити зистӣ	39
Г.4. Ҷамъоварӣ, таҳлили маълумоту додаҳо ва иттилоот	41
Г.5. Таъмини таъсиррасонӣ ба аудити муҳити зистӣ	45

НОМГЌИ ГУЗОРИШЌО

Гузориши №1.

Намунаи аудити 1: Қолабсозии хароҷоти иҷтимоӣ баҳри идоракунии сифати об. 12

Гузориши №2.

Намунаи аудити 2: Идоракунии муҳити зист дар роҳҳои оҳани Ҳиндустон 14

Гузориши №3. Намунаи аудити 3: Хароҷоти аудитӣ – пардохти маблағҳо барои обҳои ҷорӣ дар Колумбия 15

Гузориши №4. Намунаи аудити 4: Аудити саривақтӣ: фарҳанги обистифодабарӣ ва обзистӣ дар Иттиҳоди Аврупо 17

Гузориши №5. Намунаи аудити 5: Хатарҳои дарозмуҳлати муҳити зистӣ 18

Гузориши №6. Намунаи аудити 6: Дастурамали аудитӣ оид ба шартномаҳои бисёрҷонибаи ҳифзи табиат 21

Гузориши №7. Намунаи аудити 7: Рушди инфрасохтор 24

Гузориши №8. Намунаи аудити 8: Оё сохторҳо ва ё ташкилотҳои давлатӣ пешсафанд? 27

Гузориши № 9. Намунаи аудити 9: Санҷиши фаъолияти ҷорӣ 29

Гузориши №10. Намунаи аудити 10: Кампанияҳои иттилоотӣ дар самти пешгирии таназзули хокӣ. 30

Гузориши № 11. Намунаи аудит 11: Низоми иттилооти ҷуғрофӣ дар қори аудиторӣ 33

Гузориши №12. Намунаи аудит 12: Захираҳои обӣ ва равишҳои аудитӣ 34

Гузориши №13. Намунаи аудит 13: Аудити маълумоту додаҳо ва аудити муҳити зистӣ 38

Гузориши №14. Намунаи аудит 14: Истифодабарии донишҳои коршиносон 39

Гузориши № 15. Намунаи аудит 15: Намунаҳои аудитҳои ҳамкориҳои шарикӣ 40

Гузориши № 16. Намунаи аудит 16. Дания дар Арктика 42

Гузориши №17. Тадқиқоти ҳафтуми СБМОА оид ба аудити муҳити зистӣ 43

Гузориши №18. Намунаи аудити 17: Санҷиши натиҷаҳо оид ба аудити муҳити зистӣ 44

РҶҶҲАТИ ИҶТИСОРОТ ВА ИБОРАҲОИ МУХТАСАР

BATNEEC/: Беҳтарин технологияи дастрас, ки на онқадар хароҷотҳои аз меъёр зиёдро дорад

DOE/ВЭ: Вазорати энергетика

ЕСЕТОС/МАЭТМК: Маркази аврупоии экотоксикологӣ ва токсикологии маводи кимиёвӣ

МИА: Минтақаи иқтисодии аврупоӣ

EMAS/НИЭА: Нақшаи идоракунии муҳити зистӣ ва аудитӣ

ИА: Иттиҳоди Аврупо

EUROSAI/СОААМ: Созмони олии аврупоӣ оид ба аудити молиявӣ

GAO/МОИМ: Мақомоти олии идоракунии муҳосиботӣ

НИҶ: Низоми иттилоотии ҷуғрофӣ

ИНТОСАИ/СБМОНМ: Созмони байналмилалӣ мақомоти олии назорати молиявӣ

IR/РОҶ: Роҳҳои оҳани Ҳиндустон

ISSAI/СБМОНМ: Стандартҳои байналмилалӣ мақомоти олии назорати молиявӣ

МЕА/ШБҶТ: Шартномаҳои бисёрҷониба ҳифзи табиат

МРІ/НИС: Нишондиҳандаҳои идоракунии самаранок

NAO/ХМА: Хадамоти миллии аудиторӣ

NAOF/ХМАФ: Хадамоти миллии аудиторӣ Финландия

СҶҶ: Созмонҳои ғайридавлатӣ

OAG Canada/МГАК: Мақомоти генералии аудиторӣ Канада

СҶШР: Созмони ҳамкории иқтисодӣ ва рушд

ОРІ/НИ: Нишондиҳандаҳои истехсолӣ

PASAI/АМОАҶО: Асосотсияи мақомоти олии аудитии Уқёнуси Ором

МОА: Мақоми олии аудит

ТСУ/СФСБ: суратҳисоби федералии суди Бразилия

ЮНЕП/БСМММЗ: Барномаи СММ оид ба муҳити зист

КМСМММТИ: Конвенсияи меъёри СММ оид ба тағирёбии иқлим

WGEA/ГКАМЗ: Гуруҳи корӣ оид ба аудити муҳити зистӣ

СҚТ: Созмони Ҷаҳонии Тандурустӣ

ЗАМИНАИ ПЕШАКӢ

- 1) Стандартҳои касбӣ ва дастурҳои принсипӣ барои таъмини эътимод, сифат ва касбии аудити сохторҳои давлатӣ заруранд. Меъёрҳои мурочиатҳои касбии СБМОА (IFPP), ки аз ҷониби Созмони байналмилалӣ мақомоти олии аудит (СБМОА), баҳри рушди мустақили, аудити самаранок ва дастгирии СБМОА равона шудааст, ки дар таҳияи равишу усули касбии ҳеш мутобиқати ваколатҳо ва стандартҳои тартиботӣ ва қонунгузори милли ба назар гирифта мешавад.
- 2) ISSAI 100 - «Принсипҳои асосии аудити сохтори давлатӣ»-ро умуман ваколатҳои принсипҳои асосии аудити сохтори давлатӣ барқарор намуда, дақиқан ваколатҳои ISSAI-ро муайян месозад. ISSAI 300 – Принсипҳои аудити самаранок дар асоси заминаҳои принсипи ISSAI 100 бунёд ҷфта, онро дар мутобиқат ба унсурҳо ва ҷузъиёти дақиқи аудити самаранок рушд медиҳанд. ISSAI 300 –ро мебояд ба тамоми мутолиа кард ва онро дар якҷоягӣ бо ISSAI 100 дарк кард, ки ҳарду дар аудити самаранок истифода бурда мешаванд.
- 3) Ба истиснои ин, ISSAI 3000 – Стандарти аудити самаранок, Консепсияҳои асосии GUID 3910 барои аудити самаранок ва GUID 3920, чараёни аудити самаранок вазифаҳо ва принсипҳои аудити самаранокро инъикос намуда, асосҳои баҳри таҷрибаҳои аудити самаранок таъмин менамояд.
- 4) GUID 5200 (Дастурамали 5200) ба баргузори фаъолияти аудиторӣ марбута аст, ки аз нуқтаи назари экологӣ ба гуруҳи дастурамалҳо оид ба масъалагузори мушаххас мансубият дорад, ки аз ҷониби гуруҳи қорӣ СБМОА оид ба аудити муҳити зистӣ (ГКСБМОА) таҳия гардидааст. Ҳуҷҷати мазкур таҷрибаҳои мақоми олии аудитиро (МОА) баён намуда, ҳамчун олот ва ё воистаи кӯмакрасони аудиторон дар баргузори аудитҳо дар самти муҳити зистӣ ва ҳамчунин таҷрибаҳои пешқадам хизмат мекунад.
- 5) Тақия қардан ба муҳити зист бо он санадҳои асоснок қарда мешавад, ки дар муқоиса бо дигар соҳаҳо, мушқилоти муҳити зистӣ хусусиятҳои мушаххаси ҳосаеро дороанд, ки ба

мураккабии мушкилот ва оқибатҳои дарозмуддати онҳо вобастагӣ доранд. Намунаҳо дар қисмати 1 "Чаро натиҷаҳои аудити муҳити зистӣ муҳим аст" дар ҳуҷҷати муҳокимавии "Чӣ гуна бояд натиҷагирии аудити муҳити зистӣ таъсирнок кард?" оварда шудааст.

- 6) Гарчанде ки нақши МОА дар рушди устувор мавзӯи ин Дастурамали МОА нест, дар аудитҳои муҳити зистӣ баргузормешуда, метавонанд, ки равишу услубҳои фарохтару густурдаеро нисбати рушди устувор баррасӣ кунанд, (нигаред ба Дастурамали-5202 Рушди Устувор: Нақши Мақомҳои Олии Аудитӣ), зеро аудити муҳити зистӣ аксаран ҷанбаҳои наслҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва ояндаро мавриди нигаронӣ ва баррасӣ қарор медиҳад.
- 7) Дастурамали мазкур дар асоси принципҳои умумикабулшудаи аудити самаранок аз ҷониби ISSAI 300 дар заминаи таҷрибаҳои пешқадами аудити муҳити зистӣ пешниҳод шудааст. Он пеш аз ҳама масъалаҳои муҳити зистро боназардошти аудити самаранок фарогир буда, баҳри қонеъ кардани ниёзҳои соҳаи мазкур навишта шудааст.
- 8) Бо дарназардошти мавзӯҳои мухталиф ва вазифаҳои гуногуни аудити муҳити зистӣ дар ҳошияи аудити самаранок ва аудити муҳити зистӣ бояд баёнгари риояи қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрӣ бошад ва онро ҳамчун қисмати аз аудит маҳсуб донад. ДАСТУРАМАЛИИ - 5201 Аудити муҳити зистӣ бо назардошти паҳлуҳои аудити молиявӣ ва мувофиқии бо аудити мутобикат иловатан мушкилоти муҳити зистиро инъикос менамояд.
- 9) Барои МОА доштани мақоми мушаххаси баргузоркунии аудити муҳити зистӣ ҳатмӣ ва шарт нест, ин корро метавонад, ки дар асоси иҷозати умумӣ оид ба гузаронидани аудити самаранок ва аудити мутобикат иҷро намояд. Тавре ки дар натиҷаҳои пурсиши СБМОА ГКАЭ аз соли 2012 нишон медиҳад, МОА ба таври хубтару беҳтар истифодабарии роҳу равиш, ваколатҳои анъанавӣ баҳри омӯзиши сиёсати муҳити зистӣ ва барномаҳои (2) марбут ба онро дарк менамояд.
- 10) Аудити муҳити зистӣ одатан ҳамчунин муайянкунандаи аудити самаранок, аудити мутобикат ва ё аудити молиявӣ мебошад, ки дар он муносибати мақомоти масъулро (масалан, ҳукумат) дар масоили дақиқу мушаххаси муҳити зистӣ, сиёсати **экологӣ** ё барномаи муҳити зистӣ баён намуда, ҳамзамон дар иртиботи натиҷагирии он оид ба идоракунии мушкилоти муҳити зистӣ фаъолияти хешро муайян мекунад. Аммо, дурнамои муҳити зистӣ метавонад ба ҳама гуна аудит интиқол карда шавад. Масалан,

аудит оид ба масъалаҳои солимии ҷомеа метавонад, ки бо ифлосшавии муҳити зист робитаи дақиқ дошта бошад. Мутаносибан, ифлосшавии маҳдуд метавонад, ки барои шаҳрвандон мазмуни ҷиддӣ ва моҳияти муҳимеро дошта бошад, дар баланд бардоштани сатҳи некӯаҳволии ҷомеа ба манфиатҳои иқтисодии афзалиятноке расонда метавонад, ин ҳолат дар таҳқиқоти навбатии аудиторӣ нишон дода шудааст.

Гузориши №1. Намунаи адуити1: Қолабсозии хароҷоти иҷтимоӣ баҳри идоракунии сифати об.

МОА Индонезия дар соли 2014 аудит гузаронд, ки дар самти арзёбии фаъолияти самараноки муассисаҳои давлатӣ дар ҳавзаи дарёи Брантас раовна шуда буд. Баҳри ҳисобкунии оқибатҳои пастшавии сифати об, МОА усули қолабсозӣ оид ба арзёбии ифлосшавии хароҷотҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии ифлосшавиро корбарӣ намуд. Қолаби мазкур баёнгари иртиботи баёни сатҳи об дар обанборҳо (мисол, дар рудхонаву дарёҳо) ва хароҷотҳои истеҳсолии ширкатҳои обтаъминкунӣ, ки объекти обро ба сифати ашёи истеҳсолкунӣ истифода мебаранд. Санҷишҳои махсус ошкор карданд, ки хароҷотҳои обро барои такшинкунӣ ва таъмири об истифода мешаванд, тибқи меъёри ҳамроҳшавӣ ба оби дарё маводи ифлоскунадаи обро афзун мекунад. Ин ҳолат пардохти маблағро зиёд мекунад, ки аз рӯи меъёри тақсими об ва пардохти маблағҳо таъсири номусоидеро барои камбизоатон мерасонад. Тарқиқи қолаби мазкур хароҷотҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ба ҳисоб гирифта шудаанд. МОА хулосабарорӣ кард, ки ашхоси қарорқабулкунанда метавонанд, ки ин гуна қолабро дар таҳлили фойданокии лоиҳаҳои мухталифи рушди иқтисодӣ истифода баранд. Ба истиснои ин, ҳукуматҳои маҳаллӣ ва ё ноҳиявӣ бояд дарк намоянд, ки воридоти андоз аз рушди иқтисоди босуръат метавонад, ки ба афзун шудани ҳаҷми хароҷотҳои иҷтимоӣ сабаб шавад, ки имконпазир аст, ки дар натиҷаи бадшавии муҳити зист ва ё ифлосшавии вазъи муҳити зист ба вучуд ояд.

- 11) Дар қисмати “Маълумоти додаҳои ибтидоӣ” дар болотар консепсияи умумии Дастурамали мазкур оварда шудааст, ки дар асоси таҷрибаҳои ҷорӣ нишон дода шудааст. Ҳамчунин намунаҳои мувофиқшудаи аудити муҳити зистии самаранок ва натиҷагирии он кулли кишварҳои ҷаҳон оварда шудаанд. Яке аз сарчашмаҳои иловагии тадқиқоти мавзӯи аудит сомонии INTOSAI WGEA3 ва варақаи иттилоотии Greenlines 4 маҳсуб меёбад.

- 12) Дар қисмати аввали Дастурамали мазкур чузъиёт ва унсурҳои асосии банақшагирии аудити муҳити зистӣ оварда шудааст, маслан: Равишу усули вобаста ба аудит ба натиҷаҳои ноилшуда таъя менамояд, ҳамчунин ошкор кардани омилҳои хатарноки муҳити зистӣ хеле муҳиму заруранд, зеро баҳри расидан ба ҳадафи баланд бардоштани арзёбии аудити муҳити зистӣ муосидат менамоянд.
- 13) Одатан дар қисмати дуввум объектҳои муайяншавандаи аудити муҳити зистиро мавриди инъикос қарор медиҳанд, ҳамчунин иҷроиши барномаҳои муҳити зистӣ ва иқтисодии таъсиррасонии он ба муҳити зист, низоми идоракунии муҳити зистӣ ва тартиботи ҳисоботдиҳӣ, ҳамчунин имконияти арзёбии пешбинишуда оид ба сиёсати **экологӣ** ва барномаҳои муҳити зистӣ ба назар гирифта шудаанд. Ҳамзамон ҷиҳати ҳалли мушкилоти дутарафаи **экологӣ** ҳавасмандиҳо низ ба инобат гирифта шудаанд, ки бо ин гуна масъалаҳо аз ҷониби яқчанд барномаҳо ва муассисаҳои давлатӣ таъсир мерасонанд.
- 14) Дар қисмати сеюм чузъиётҳои мушаххас ва унсурҳои дақиқи таҳияи аудити муҳити зистӣ мавриди тарҳрезӣ қарор мегирад, аз ҷумла: суолҳо оид ба аудит, усулу равишҳо ва меъёрҳои аудит, ҷамъоварии маълумоту додаҳо. Дар онҳо ҳамчунин, нишондодҳои натиҷагирии муҳити зистӣ ва оқибатҳои эҳтимолии марбут ба аудити муҳити зистӣ баррасӣ мешаванд.

Б БАНҚШАГИРИИ АУДИТ

Б.1. ЧУЗЪИЁТҲОИ ЗАРУРИИ АУДИТИ МУҲИТИ ЗИСТӢ

15) Мушкилоти **экологӣ**, ки аксаран хусусиятҳои мураккаберо дороанд, МОА метавонанд, ки ба таври навоарӣ роҳу равиш ва сабку усулҳои мухталифиро истифода баранд, ки баҳри фанну соҳаҳои дигар тарҳрезӣ шуда, баҳри ноил шудан ба баргузоркунии аудитҳои баландсифат равона шудаанд 1.

16) Ҳангоми банақшагирии аудит бояд дар назар дошт, ки соҳаҳо ва ташкилотҳои гуногуни сиёсӣ ба муҳити атроф таъсир мерасонанд, ки ба сифати натиҷагирӣ аз онҳо метавонанд, ки мавзӯи муҳокимаи масоили сиёсатҳо, амалиётҳо ва идоракунии бошанд. Масалан, созмонҳои ташкилотҳои, ки фаъолиятҳои мустақиман ва ё ғайримустақим ба муҳити атроф таъсир мерасонанд, дар навбати дигар метавонанд ин амалиётҳои мусбиро иҷро намоянд, ки натиҷаҳои пурсамареро ба бор оваранд, ба монанди ҳифзи табиат ё таъсири манфӣ, ба монанди таъсирасонии самаранок нисбати ифлосшавии муҳит ва нодурусту ғайриоқилона истифода бурдани захираҳои табиӣ мебошанд. Ҳодисаи минбаъдае, ки мисоле барои баргузориҳои идоракунии экологии роҳҳои оҳани Ҳиндустон мебошад, бидуни шак, ба риштаи сиёсатҳои **экологӣ** ва ё соҳаҳои дигар мусоидат мекунад.

Гузориши №2. Намунаи адути 2: Идоракунии муҳити зист дар роҳҳои оҳани Ҳиндустон

МОА дар Ҳиндустон таъсиррасонии роҳҳои оҳан (РОҲ) нисбати муҳити зист, ки 65000 км хатсайр дорад, мавриди арзёбӣ қарор дод, ки ба теъдоди 7,6 миллион мусофиронро мекашанд ва ҳамчунин дар як сол тахминан миллиард тоннаи молу маҳсулот ва боғачи мусофирону муштариёро тариқи роҳҳои оҳан боркашӣ мекунад. Роҳҳои оҳани Ҳиндустон (РОҲ) ягона истеъмолкунанди бузурги барқ ва манбаи партовҳои сузишворӣ маҳсуб ёфта, ҳамчунин ифлоскунандаи ҳаво, об ва садои гӯшхарош мебошад. Аудити баргузоршуда нишон дод тавонист, ки РОҲ тавсияхоро оид ба харчи муҳити зистӣ таҳия накардааст. Истгоҳҳои асосиро бояд бо таҷҳизотҳои таъминкунанда таъмин мекард. Мебояд истифодабарии манбаҳои ғайрианъанавии барқиро васеъ кард, меъёрҳои қабул кард, ки ҳаҷми сузишвориро коҳиш диҳад ва партовҳоро дар зерӣ ҳок пинҳон кунанд. Ниҳоятан, метавон ба ҳайвонот, ба мисли оне, ки чӣ гуна ҳолатҳои мушоҳида шудаанд, ки филҳо дар роҳи оҳан зерӣ чархи қатораҳо монда, борҳо ҳалок шудаанд.

17) Дар ҳамбастагӣ ба ашё, мавзӯ, сарфакорӣ ва натиҷагирӣ, яъне идоракунӣ ва хароҷотҳои давлатӣ метавонанд, ки дақиқан дар дилҳо вазъи мутобиқи сиёсӣ омӯхта шаванд. Аудити муҳити зистӣ қорбарӣ мешавад, мисол созмонҳои фаъолият мекунад, ки маълумоти додаҳо

ва санадҳои марбут ба муҳити зистро ҷамъоварӣ карда, ҳуқуқи назорати қардани амалиётҳои нафарони дигарро доранд. Масъалаи мазкур дар банди 27-56 баррасӣ мешавад.

18) Аз нуқтаи назари иқтисодӣ, **мушкилоти экологӣ** бо вазъи бозор бархӯрд мекунад 2, ки ин маънои онро дорад, ки хароҷоти муҳити зистии намудҳои зараррасон қомилан ва ҳадафнок масраф намешаванд. Яъне, барои арзиши ҳавои тоза ва ё манзари зебо гузоштани нарх на ҳама вақт имконпазир аст. Аз ин рӯ, муҳим аст, ки аудиторҳо ба таъсири ғайримустақим ва хароҷоти ғайримустақими марбут ба масъалаҳои экологӣ таваҷҷуҳ намоянд. (нигарем ба мисоли аудити 3, пойнтар аз он Мисоли 1, Дастурамали- 5201: (хидматрасонии экосистемавӣ). Барои ҳаллу баргараф қардани масоили марбут бо чунин таъсири самараноки муҳити зистӣ, ҳукуматҳо ҳарчӣ бештар андозҳои муҳити зистӣ, ҷамъоварӣ ва маблағҳои қарзӣ, ҳамчунин нақшаи маҳдудсозии партовҳо, савдою тичоратро роҳандозӣ менамоянд, масалан, нисбати партовҳои гази карбон нақшаҳо таҳия ва татбиқ мешаванд. Агар ин гуна низомҳо мавҷуд бошанд, аудити иқтисодӣ, самаранокӣ, ки фаъолсозии ин гуна низомҳо аз ҷумла роҳу равишҳои имконпазире барои МОА маҳсуб меёбанд.

Гузориши №3. Намунаи адуити 3: Хароҷоти аудитӣ – пардохти маблағҳо барои обҳои чорӣ дар Колумбия

МОА дар Колумбия ҳама гуна олоту воситаҳои иқтисодӣ, молиявӣ ва андозсупориеро, ки бо идоракунии муҳити зисти марҳилаи соли 2008 то соли 2012 – дар бар мегирад, мавриди назорати хеш қарор дод, ки ба он пардохти оби чоришаванда, пардохти ҳазуми захирашуда, сертификатҳо (мадрак) ва ҳаҷми меъёри андозии сармоягузори баҳри ҳифзи муҳити зист дохил қардаанд.

Пардохтҳои чорӣ яке аз воситаҳои асосии тартиботу танзими об дар Колумбия барои пешгирии сатҳи баланди ифлосшавии об ва манбаи муҳими маблағгузори мақомоти давлатӣ оид ба идоракунии муҳити зист дар сатҳи обанборҳо мебошанд. Арзёбии аудити пардохти обҳои чориро бо назардошти тарҳрезӣ ва самаранокии (ҳисобкунӣ, ҷамъоварӣ ва ситонидани маблағҳо) рӯёндани пардохтҳо ҳамчун таъсиррасонии он нисбати беҳтаршавии сифати об маҳсуб медонанд.

Таҳлилҳо номутобикии зиёдеро байни маълумоту додаҳо ошкор қардааст, ки барои қорбарии ҳисобкунии пардохтҳо ва маълумоту рақамҳо оид ба хароҷот аз ҷониби ҳуди агентҳои танзимкунанда ба таври мустақил пешниҳод қарда мешаванд. Ҳисоботу

гузоришҳои МОА нишон дод, ки ин воситаву олотҳои истифодашаванда дар самти пешгирӣ ва коҳиш додани ифлосӣ самаранок нест ва барои барқарорсозии сифати об таъсирбахш нест. Ҳамин тариқ, воситаҳои иқтисодии идоракунии муҳити зист натавонистанд, ки маводи ифлоскунандаи обро дар асоси моддаҳои таъсиррасон тағир диҳанд, ки дар натиҷа, ин ҳолатҳо ба таври хеле осон сабаби таъсис додани як манбаи маблағгузори мақомоти ҳифзи муҳити зист гардиданд ва натавонистанд, ки асосҳои маводи ифлоскунандаи обро ошкор кунанд, то баҳри барқарорсозии сифати захираҳои оби таъсири мусбӣ расонанд, аммо мутассифона ин корро карда натавонистанд.

Дар чараёни аудит душвории асосӣ мавҷуд набудани иттилооти марбут ба татбиқи воситаҳо ва таҷҳизоти таҳлилкунандаи об маҳсуб меёфт: сарбории маводи ифлоскунанда, суръати чараён, нуқтаҳои чуғрофии манбаҳои ифлосшавӣ ва сифати об дар объектҳои қабулкунадаи об.

Баҳри арзёбии ҳолатҳо муҳим он аст, ки маълумоту додаҳои таърихиву ибтидоӣ дастрас бошанд, ки имконияти муқоиса кардани онҳоро бо ҳисоботҳои худӣ дошта бошем. Тибқи имкониятҳои мавҷуда, арзёбӣ бояд дар сатҳи обанборҳо бо назардошти амалиётҳои ҳар як муассисаи самти ҳифзи муҳити зист ва нишодиҳандаҳои сифати об гузаронида шавад, то ки андозаи самаранокии воситаҳо, олотҳо ва асбобҳоро муайян карда тавонанд.

19) Ҳангоми банақшагирӣ, аудиторон равиш ва ё усулро интихоб мекунанд, ки то бар самти натиҷагирӣ, мушқилот ва ё низом така кунанд ва ин, ки маҷмӯан ҳамин унсурҳоро дошта бошанд, то ки дар тарҳрезии аудит асоснок карда тавонанд. Бо вучуди ин, аудиторон бояд аёниятро интихоб кунанд, ки дорои сатҳи баланди муҳити зистӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсиро дошта бошанд, то ки онро аз диди таъсиррасонӣ муайян кунанд, ки чӣ гуна ҷанбаҳо, равандҳо ва низомҳо метавонанд такмил ёбанд.

20) Дар банақшагирии аудити барномаи муҳити зистӣ, МОА бояд бо дарназадошти натиҷагирӣ ва ҳама гуна хавфҳои интиқоли баҳри ноилшавӣ ба консепсияи иқтисодӣ, самаранокӣ ва натиҷагирӣ таваҷҷуҳи хоса зоҳир мекунад. Дар чараёни аудит масъалаҳои марбут ба омезиши маҷмӯии он мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор мегирад, ки ибтидо дар асоси хавфҳои муҳими муҳити зистие, ки бояд ҳангоми гузаронидани аудит бартараф карда шаванд, ҳамчунин афзалият, муҳимият, аҳамият ва имконияти аудит нақши асосиро мебозад.

21) Аудитор баҳри ноилшавӣ ба имконияти таъсиргузориӣ аудити муҳити зистӣ самти асосиро муайян намояд ва бояд марҳилаи банақшагириро саривақтӣ таъмин намояд. Аудитор бояд мусоидати имконпазирии ҳисоботро нисбати қонунгузориӣ пешбинишуда ба назар гирад ва дар ин ҳолат ба барномаҳои сиёсӣ низ таваҷҷуҳи хоса зоҳир намояд. Ҳолати баъдӣ, мисоли банақшагирии саривақтии аудитиро дар бар мегирад.

Гузориши №4. Намунаи аудити 4: Аудити саривактӣ: фарҳанги обстифодабарӣ ва обзистӣ дар Иттиҳоди Аврупо

Яке аз ҳадафҳои сиёсати умумии соҳаи моҳидорӣ Иттиҳоди Аврупо (ЕС) – мусоидат дар рушди устувори фарҳанги обзистӣ мебошад. Соли 2014 Палатаи аврупоии аудиторӣ оид ба меъёрҳои қабулкардаи ҳазинаи моҳидорӣ Аврупои назорати тафтишотиреро гузаронд, ки то бифаҳмад, ки оё меъёрҳои мазкур саҳеҳу дуруст таҳия ва роҳандозӣ шудаанд ё не, ҳамчунин оё нархгузорӣ ва сифат мутобиқи ҳамдигар ҳаст ва ё не?

Донишмандони марҳилаи омодагирӣ ба нақшаи дурнамои дарозмуддати кишварҳои аъзои Иттиҳоди Аврупо дар самти рушди фарҳанги обзистӣ ва марҳилаи тарҳрезии ҳазинаи нави ИА барои киштҳои баҳрӣ ва моҳидорӣ дар соли 2014 -2020 истифода бурда, аудитро ҳамин гуна ба нақша гирифтанд ва ҳамин гунае ба ҳисоб гирифтанд, ки натиҷагирӣ аз онро дар ин ҳар ду ҳафта чӣ доданд.

Аудит нишон дод, ки дар сатҳи Иттиҳоди Аврупо меъёрҳои қабулшуда дар самти рушди фарҳанги обзистӣ мутобиқи талаботи мавҷуда таҳия нашудаанд, ҳамчунин зерин назорат гирифта нашудаанд. Масалан, дар сатҳи давлатҳои аъзои ИТ шартномаҳои ризоият ва мувофиқашуда барои ҳамин соҳаи муҳим мавҷуд набуд. Ҳамин гуна, дар марҳилаи 2013 дар сатҳи ИА ва давлатҳои аъзои он асосҳои кофӣ вучуд надошт, ки ҳадафҳои ИТ оид ба фарҳанги обзистӣ дар ҳаёт татбиқ шаванд. Воқеан меъёрҳои қабулшуда натиҷаҳои кофӣ ва пурсамареро дода натавонистанд. Бо сабаби гузаронидани вақти аудит оид ба таъсиррасонии эҳтимолӣ он нисбат ба сохторҳои давлатӣ зиёд шуд.

Б 2. АРЗЁБИИ ХАВҲҶО

22) Дар гузаронидани аудити муҳити зистӣ, арзёбии хатарҳо дар марҳилаи банақшагирӣ таъминоти асосӣ ба он равона карда шудааст, ки аудит чанбаҳои марбут ба хавфҳои муҳими муҳити зистиро фаро гирад, ки он марбут ба хатарҳои муҳимтари **экологӣ** мебошад ва аз ин рӯ, арзиши изофаро аз ҳадди аққал зиёдтар ҳисоб мекунад. Хавфҳои муҳити зистӣ ҳамчун эҳтимолияти расонидани зарар баррасӣ мешаванд, ки фаъолияти марбут ба муҳити зист ва / ё саломатӣ эҳтимолияти ворид кардани хавфу зарарро ба миён оварда, оқибат дар ҳамроҳӣ бо иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва муҳити зистӣ таъсири манфӣ мерасонад. Аз ҷумла, хавфҳои **экологӣ** метавонанд, ки таъсири манфӣ дарозмуддатро нисбат ба экосистема расонанд, ки дар мисоли зерини аудити амнияти ҳастаӣ нишон дода шудааст.

Гузориши №5. Намунаи аудити 5: Хатарҳои дарозмуҳлати экологӣ

Як қатор хатарҳои экологӣ дорои хавфҳои миқёси вақтиро дар бар мегиранд, ки тавони фарогирии якҷанд наслро доранд. Як мисол амнияти ҳастаӣ бар он аст, ки Хадамоти миллии аудитории **Бритониёи Кабир дар Селлафилд**, ки дар он ҷо амалиёти ҳастаӣ дар 1940 сар шуда буд, тасдиқ кардааст.

Ивазшавии пайдарпайи оператороне, ки майдонҳоро назарат мекарданд, нисбат ба безаргардонӣ, истихроҷ ва нобуд кардани партовҳои радиоактивӣ аҳамияти зарурӣ надодаанд. Аудите, ки аз ҷониби NAS дар соли 2012 гузаронида шуд, ки аз ҷиҳати иқтисодӣ иқтидори мақомоти ҳозираро назорат бурд, ки оё дар хоҳиш додани хатарҳои минтақаи Sellafield тавассути роҳандозии лоиҳаҳои бузурги хеш имконият дорад.

Меъёрҳои арзёбӣ ва заминаи далелҳои исботшуда пойгоҳи аудитӣ:

Меъёрҳои баҳогузорӣ	ПОЙГОҶИ ДАЛЕЛҶОИ ИСБОТШАВАНДА
<p>Хорошо обоснованная и логическая стратегия и планы по выявлению, приоритизации и устранению рисков в Селлафилде</p>	<p>Таҳқиқи ҳуҷҷатнигории расми оид ба нақшаи дурнамои ҳаётии Селлафилд.</p>
	<p>Обзори ҷрарёни ваколатҳо оид ба идоракунии хатарҳо бо замимаи мисолҳо</p>
	<p>Таҳқиқи маълумоту додаҳои молиявӣ, ки бо иҷроиши нақшаҳо ва ноилшавӣ ба самаранокӣ иртибот дорад.</p>
	<p>Нимаи мусоҳибаҳои сохташуда бо аъзоёни мақоми олий ва гурӯҳи корие, ки дар объектҳо ва ё минтақаҳои муайян фаъолият мебаранд, ҳамчунин ҷонибҳои калидиву манифатдор ва ҳамзамон сохтори танзимкнунанда низ ворид карда шудааст. Обзори ҳуҷҷатҳои Мақоми идоракунии лоиҳаҳо</p>
<p>Соответствующие и достаточные действия для стимулирования хорошей производительности и устранения факторов или низкой производительности</p>	<p>Обзори ҳуҷҷатҳои Мақоми идоракунии лоиҳаҳо</p>
	<p>Таҳқиқи маълумоту додаҳо дар сатҳи лоиҳаҳо оид ба хароҷотҳо ва речаҳо</p>
	<p>Нимаи мусоҳибаҳои сохташуда бо кормандони Мақомот бо иштироки роҳбарони гуруҳ, лоиҳаҳо ва барномаҳои Селлафилд</p>

--	--

Аз тарафи дигар, нисбатан тағироти дарозмуддат нисбати муҳити зист метавонад инфрасохторҳоеро, ки бо дасти одам сохташударо зери хатар гузорад. Ҳамчун намуна, **Мақоми асосии муҳосиботи** ИМА талошҳои ҳукумати федералиро баҳри ворид кардани таъсири ояндаи тағирёбии иқлим дар банақшагирии лоиҳаҳои муҳими инфрасохторӣ арзёбӣ кард. Мақомоти асосии муҳосиботи (МММ) таъсири молиявии ИМА ба хавфҳои тағирёбии иқлимро барои ҳукумати худ аз соли 2013 ҳамчун хатари чиддӣ муайян кардааст. Аудит барои хавфҳои молиявӣ дар нақши ҳукумати федералӣ ҳамчун (1) роҳбари нақшаи миллии стратегӣ, (2) соҳиби амвол, (3) суғуртакунандаи амвол ва зироатҳои кишоварзӣ, ки марбут ба таъсири иқлим осепбпазиранд (4) таъминкунандаи маълумоту далело ва кӯмаки техникӣ ба сатҳҳои дигари ҳукумат, ашхоси қарорқабулкунанда (5) хадамоти кӯмакрасон ҳангоми ҳолатҳои фавқуллодда ва оқибатҳои офати табиӣ. Ҳангоме, ки қор даври лоиҳаҳои инфрасохтор чарх мезанад, МММ қайд кард, ки онҳо аксар вақт муҳлатҳои дарозро дар бар мегиранд, ки ин ҳолатҳо оқибат ба осепазирӣ мебаранд, аз қабилӣ баландшавии сатҳи баҳр.

23) Дар аудити давлатӣ хатарҳои экологӣ аксаран бо талошҳои сохторҳои давлатӣ оид ба ошқор кардан ва қоҳиш додани оқибатҳои манфӣ равона шудааст, ки тариқи амалиётҳо ва сиёсат дар самти муҳити зисти татбиқ мегардад. Хавфҳо дар он зоҳир мешаванд, ки амалиёти роҳбарият гоҳо ноқифоя ва ё нопурра иҷро мегардад ва ин ҳолатҳо дар татбиқи барномаҳо ва лоиҳаҳои муҳити зистӣ аз нуқтаи назари иқтисодӣ, амалиётӣ ва натиҷагирӣ номукамал иҷро мегардад. Чиддияти хавфҳо бо иқтидори манфии иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва таъсирнокӣ ба муҳити зист вандозагирӣ мешавад.

24) Хавфи муҳити зистӣ бояд дар асоси донишҳое, ки дар риштаи аудит омӯхташуда арзёбӣ карда шавад, ки ниҳоятан ба муҳокимаҳои масъалаҳои марбут ба аудит оварда мерасонад. Дар ҳолати арзёбии хусусият ва эҳтимолияти зуҳур кардани иқтидори таъсирбахш ба муҳити зист бояд масъулияти ҳукуматҳо ба назар гирифта шавад, ки то чӣ гуна воситаҳои сиёсати **экологӣ** ба ин гуна иқтидорӣ эҳтимоли таъсир мерасонанд. Самаранокии ин воситаҳо оқибат ба эҳтимолияти зуҳур кардани иқтидори эҳтимолии муҳити зистӣ таъсир мерасонад.

25) Одатан бархӯрд бо мушкилоте, ки бо истифодаи арзёбии хавфҳо иртибот дорад, бо дастрасӣ ва эҳтимолинокии маълумоту далелҳо ва нишондодҳои муҳити зистӣ ҳамбастагӣ доранд. Дар он чойгоҳе, ки сифатан маълумоту далелҳои қофӣ мавҷуданд, яке аз роҳу равиши осонфаҳмӣ ва дарккунӣ ин қорбарии маълумоту далелҳои калидию муҳими визуалӣ ба шумор меравад, аз қабилӣ қортоҳо, қадвалсозии компютерӣ, графикаҳо, ки барои намоиш ва ошқор кардани фосолаҳо кӯмак мерасонанд.

26) Аксари созмону ташкилотҳо (ба мисли Созмони ҳамқории иқтисодӣ ва рушд, Созмони Қаҳонии Тандурстӣ ва Маркази аврупоии экотоксикологӣ ва токсикологии маводи кимиёӣ) дар ҳоли ҳозир дар қараёни қолаби арзёбии хавфҳои экологӣ ба таври фаъолна иштирок менамояд, ки манбаи омили мусбии хавфҳо нисбати муҳити зист ба шумор меравад, ки дар ҳолати истифодабарии технология зуҳур қарда, барои экосистема, ҳавонот ва инсон ниҳоятан таҳдиди чиддӣ эҷод мекунад.

В

МАВЗУЪ/АШЁ

27) Аудити муҳити зистӣ дар ҳошияи аудити самараноки Ҳукумат метавонад, ки дар худ ҳаҷму андозаи хосаро дошта бошад:

i) иҷроиши барномаҳои муҳити зистӣ;

ii) таъсири дигар барномаҳо нисбат ба муҳити зист;

iii) низоми идоракунӣ ва ҳисоботдиҳии муҳити зистӣ экологӣ;

iv) арзёбии сиёсат ва барномаҳои муҳити зистии пешбинишуда; ва

v) ҳаллу бартарфсозии мушкилотҳои муҳити зистии дутарафа.

28) Чи гунае, ки қаблан нишон дода шудааст, аудити муҳити зистӣ метавонад, ки дар фанни соҳавии хеш ҷузъиёти риоякунии мутобикати қонунҳо ва мувофиқи санадҳои меъёрӣ, ҳамчунин низоми ташкилкунӣ онро баррасӣ намояд. Натиҷаҳои аудит, ки дар гузаронидани аудит ба даст омадаанд, натиҷаҳои аудити мутобикат ва аудити самаранок, аксаран ҳамдигариро пурраву комил месозанд. Унсурҳои асосии аудити муҳити зистӣ дар ҳошияи аудити мутобикат дар Дастурамали – 5201 мутобикаткунӣ ворид шудааст.

В.1. АУДИТИ ИҶРОИШИ БАРНОМАҲОИ МУҲИТИ ЗИСТӢ

29) Одатан барномаҳои муҳити зистиро аз нақшаҳои давлатӣ ва ҳисоботи солона муайян кардан мумкин аст. Баъзан ҳукумат барномаҳои муҳити зистии худро ба як нақшаи ягонаи экологӣ ва ҳисобот ҳамроҳ мекунад. Агар чунин нақша вучуд надошта бошад, МОА метавонад дар самти ҳисоботдиҳӣ мусоидат намояд, то ки оид ба барномаҳои гуногуни давлатӣ иттилоот диҳад. Барои ин, МОА метавонад масъалаҳои асосии **экологиро**, ки дар мамлакаташон таъсир мерасонанд, мавриди баррасӣ қарор диҳанд ва сипас рӯйхати барномаҳоро муайян кунад, ки бо тасдиқоти ҳукумат баҳри мусоидат дар ҳалли онҳо равона шудааст.

30) МОА метавонад созишномаҳои байналмилалӣ оид ба масъалаҳои муҳити зистро муфидбахш маҳсуб донад, бо он созишномаҳое, ки ҳукумат бо онҳо мувофиқа карда (масалан, созишномаҳои марбут ба Конвенсияи меъёрии СММ оид ба ивазшавии иқлим) ва сипас барномаҳоро муайян кунад ва ноил шудан ба онҳоро муҳим медонад. Дар зер истинод оварда шудааст, ки барои дастаррасӣ ба Дастурамал оид ба аудити созишномаҳои бисёрҷонибаи муҳити зистӣ бисёр қулай ва осон аст, ки дар он мушоҳидаҳои ба наздикӣ

таҳиякардаи Мақомоти Генералии Канада ҷиҳати татбиқи ҳадафҳои Конвенсияи байналмилалӣ оид ба гуногунии биологӣ мавриди мутолиаи корбарони сомона оварда шудааст.

Гузориши №6. Намунаи аудити 6: Дастурамали аудитӣ оид ба созишномаҳои бисёрҷонибаи ҳифзи табиат

Дар соли 2010 INTOSAI WGEA ва барномаи СММ оид ба муҳити зист (ЮНЕП) Китоби аудити иҷроии омӯзишиеро барои аудиторони аудити созишномаҳои иҷроии бисёрҷониба оид ба ҳифзи муҳити зистро (СИБМЗ) нашр кард. Дар нашри китоби мазкур фаҳмонда мешавад, ки СИБМЗ чист, онҳоро чӣ гуна назорат ва тафтиш кардан мумкин аст, дар ин самт зиёда созишномаҳо номбар шудааст. Дар дастурамал қайд мешавад, ки МОА аксари вақт бо мушкилоти интиҳоби меъёрҳои беҳтарин баҳри аудити самаранок бархӯрд мекунад, ки дар ҳадафҳои пешбинишуда СИБМЗ метавонад, ки кӯмаки мусбиеро расонад. Агар кишваре ин гуна созишномаи СИБМЗ-ро ба имзо раоснда бошад, нисбатан усули маъмулӣ мутобиқат бо роҳбарон мебошад, ки тавассути арзёбии он, ки чӣ гуна кишвари мазкур вазифаҳо ва ухдадорихоӣ хешро дар доираи СИБМЗ иҷро кардааст ва бо кадом тарзу усул ин гуна вазифаҳо дар доираи қонунгузори миллии иҷро шудаанд ва чӣ гуна идора шудаанд.

Агар кишвари номбурда СИБМЗ-ро ба тавсиб нарасонда бошад, пас он кишвар манбаи хуби меъёрҳои аудитӣ мебошад, зеро зиёда созишномаҳоро метавонанд, ки ҳамчун тарҷибаи беҳтарин ва намуна номбар кунанд. Ба истиснои ин ҳолат, оид ба имзо нашудани созишномаҳои дар боло зикршуда ва сабабҳои имзо нашудани он ба ҷомеа маълумоти оммавӣ ва ё расонаӣ дода мешавад.

Масалан, дар соли 2013 Мақоми асосии аудиторони Канада аудити ноилшавӣ ба ҳадафҳои Конвенсияҳо оид ба гуногунии биологиро гузаронд. Меъёри аудит ва сарчашмаи ду суоли асосии онҳоро дар зер ташреҳ медиҳем:

Ҳадафи АУДИТ:

- Муайян кардани онҳо, ки оё Вазорати муҳити зист дорад? (Департаменти муҳити зисти Канада):
- вазифаҳоро дар алоҳидагӣ ба ҳайси ҳамроҳангсози Конвенсия оид ба гуногунии биологиро иҷро кардааст. (бахусус нисбат ба мониторинг, пешбарӣ ва мусоидат дар татбиқи Конвенсия) ва
- таҳия ва истифодабарии қолаби иқтисодӣ оид ба арзёбии гуногунии биологӣ ва хизматгузори экосистемавӣ.

МЕЪЁРҲО

САРЧАШМАҲО

Оё Вазорати ҳифзи муҳити зисти Канада вазифаҳои алоҳидаи Ҳамоҳангсозии миллии Конвенсия оид ба гуногунии биологиро иҷро намудааст?	
Вазорати ҳифзи муҳити зисти Канада муайян кардааст, ки чи гуна хоҳиши ба ҳайси Ҳамоҳангсозии миллии ба натиҷаҳои сифатӣ ноил шавад.	<ul style="list-style-type: none"> • Қонун оид ба ҳифзи муҳити зист • Барномаи меъёрии дастрасӣ ба натиҷаҳо дар самти гуногунии биологии Канада • Доираи назоратии марказҳои Ҳамоҳангсозӣ оид ба Конвенсияи гуногунии биологӣ, Конференсияи Ҷонибҳо, Қарори VIII / 10
Вазорати ҳифзи муҳити зисти Канада амалиёт ва захираҳои заруриро баҳри ноилшавӣ ба ҳамин гуна натиҷаҳо муайян мекунад.	
Вазорати ҳифзи муҳити зисти Канада иҷроиши ин гуна амалиёт ва ноилшавӣ ба натиҷаҳо мавриди назорат ва мушоҳидагирӣ қарор медиҳад.	
Вазорати ҳифзи муҳити зисти Канада оё қолаби иқтисодии арзёбии гуногунии биологӣ ва хидматгузори экосистемавиро таҳия кардааст?	
<p>Вазорати ҳифзи муҳити зисти Канада қолаби иқтисодии арзёбии гуногунии биологӣ ва хидматгузори экосистемавиро баҳри дастгирии қабули қарор дар самти рушди устувор таҳия кард.</p> <p>Вазорати ҳифзи муҳити зисти Канада қолаби иқтисодии арзёбии гуногунии биологӣ ва хидматгузори экосистемавиро баҳри дастгирии қабули қарори дар самти рушди устувор дар амал татбиқ кард.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Дурнамои федералии рушди устувор дар соли 2010 . • Ниғахдошту ҳифзи Дурнамои Канада оид ба гуногунии биологӣ • Ҳисобот оид ба нақша ва дурнамои Вазорати ҳифзи муҳити зисти Канада дар солҳои 2012–2013.

31) МОА метавонад, ки бар андешаи он бошад, ки таваҷҷуҳи хешро танҳо ба як олоту воситаи асосии сиёсӣ ва ба ё ба намудҳои гуногуни зиёди воситаҳо ва олотҳои сиёсӣ равона созад. Мушкilotи таҷрибавии аваллинҳо дар муқаррар намудани меъёрҳои воқеии аудит ва қабули ҳулосаҳои эътимодбахш ба шумор мераванд. Вазифаи ниҳой дар он зоҳир мешавад, ки то арзёбири тариқи мутахҳид кардани воситаҳо ва олотҳои гуногуннамуд барои мусоидати умумии шахси аудитшаванда ба роҳ монем.

32) Агар захираҳо камтар корбарӣ шаванд, пас мусоидати иқтидории барномаҳо ва фаъолият муҳим маҳсуб доништа мешавад, ҳаҷми аудит баҳри самаранокии беҳтарини барномавӣ ва ё дар фаъолияти таъсирбахшӣ равона карда мешавад. МОА ҳамчунин метавонад, ки ҳаҷми аудити хешро бо назардошти соҳавӣ маҳдудтар созад, ки шаҳодат аз он медиҳад, ки ба ҳадафҳои банақшагирифташуда расидан имконнопазир аст ва ё натиҷаи аудит таъсири нисбат камтар аст.

33) Аудитор бояд ба назар гирад, ки барномаҳои муҳити зистӣ метавонанд, ки бо ҳадафҳои таъсирбахшӣ расанд, ки:

- аз чиҳати миқёси камтар ба таври инфиродӣ зоҳир шавад, аммо аз чиҳати маҷмӯӣ миқёси бурургтареро дошта бошад;
- вақти зиёдро талаб мекунад, то ба самараи чашмрас ба даст оварда шавад;
- дучори мусоидати зиёди омилҳои берунӣ буда, аз қабилӣ муҳити обу ҳаво ва дигар намуди фаъолиятҳои, ки дар самти ҳамон муҳити зист таъсир мерасонанд, ва;
- метавонанд, ки аз рӯи хусусият фаромарзӣ ва ҳатто хусусияти ҷаҳонишавӣ дошта бошад.

Аудитор бояд самараҳои дар боло зикршударо ба назар гирад, то чӣ қадар имконпазир будани онро дар марҳилаи банақшагирии аудитӣ, ҳамчун воситаи ноилшавӣ ба натиҷагирӣ корбарӣ намояд.

В.2. АУДИТИ МУСОИДАТИ БАРНОМАҲОИ ДИГАР НИСБАТ БА МУҲИТИ ЗИСТ

34) Барномаҳои муҳити зистӣ баҳри ҳифз ё беҳтар кардани муҳити зист равона карда шудаанд. Аммо, амалҳои дигари ҳукумат метавонанд тариқи ягон роҳи ба истифодаи муҳити зист аз ҳисоби истифодабарии захираҳои табиӣ таъсир расонанд ё ба минтақае, ки амалҳо иҷро мешаванд, оқибатҳои дигареро ба бор орад.

35) Як идда барномаҳои давлатӣ таъсирнокии бештареро дороанд, метавонанд, ки мусбӣ, манфӣ, пешбинишуда ва ё ғайрипешбинишуда бошанд. Масалан, ҳадафи асосӣ сохтмони роҳост - осон кардани рафтуомади одамон ва боркашии нақлиётӣ мебошад. Аммо сохтмони масири нақлиётӣ метавонанд, ки таъсири дуввумдараҷа тавассути истифодабарии замин ва мусоидат ба муҳити зисти маҳал, манзараҳои зебои табиат таъсири бевоситаи хешро расонад, ҳамчунин дар ин ҳолат сохтмони масири нақлиётӣ ва истифодабарии он ҳаворо ифлос гравонда, садои гӯшхароши он низ таъсир мерасонад. Иттилоот оид ба воқеаҳои марбут ба рушди инфрасохтор дар поинтар оварда шудааст.

Гузориши 7. Намунаи 7: Рушди инфрасохтор

INTOSAI WGEA дар соли 2013 таҳқиқотеро оид ба масъалаҳои муҳити зист ба нашр расонд, ки бо рушди инфрасохтор ҳамбастагӣ дорад. Ҳадафи он - кӯмак барои адиторон аст, ки тавассути он намудҳои мушкилотро муайян мекунанд, ки онро дар чараёни аудит ҳаллу фасл менамоянд. Дар ҳуҷҷат чанд намуди тадқиқоти мавзӯӣ оварда шудааст, ки марбут ба ҳадафҳои муҳити зисти таъсиррасони мушаххас нисбат ба рушди инфрасохторӣ мебошад, ки ҳамин гуна ва нисбатан ба аудитҳои калоне вобастагӣ дорад, ки баҳри ҳалли мушкилоти муҳити зист ва рушд вобастагӣ дошта, дар баробари ин ба масъалаҳои самаранокӣ, амалиёти барномавӣ тааллуқ доранд.

Масалан, Мақоми миллии аудитории Британияи Кабир як силсила тадқиқотҳоеро оид ба омодагирӣ ба бозиҳои олимпики 2012 дар Лондон аз дархости аввалин то омодагирӣ ба бозиҳои соли 2012 гузаронд.

Дар раванди аудитҳои гузаронидашуда дар чандин марҳилаи силсилаи ҳаётии инфрасохтор мутобиқ дар амалишавӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифт. Дар ҳисоботҳо нақшаҳоро аз рӯи иҷроиши ўҳдадорихои лоиҳа оид ба ноилшавӣ ба барқарорсозии устувории дарозмуддат баррасӣ карданд, ки ҳамзамон хароҷот ва пешравихои қиёсӣ бо нақшаҳо низ назорат шуданд. Баъдан дар доираи лоиҳа масъалаҳои истифодабарии устувори меросии бозиҳоро низ ворид карданд. Силсилаи тадқиқотҳо имконият фароҳам оварданд, ки тавсияҳои аудитро дар марҳилаи оғози истифодабарӣ ва лоиҳаи сохтмонӣ ворид созанд, ки имконияти назорати дақиқ ва ҷиддии пешравиро дар қиёс бо ҳадафҳо ва нақшаҳои аввалин ба вучуд овард.

36) Ба монанди ин, барномаҳои рушди саноатӣ метавонанд ба рушди соҳаҳои мақсаднок равона шуда, барои фарогирӣ ба шуғл ва фаъолнокии иқтисодӣ имконият фароҳам оранд. Ба истиснои он, ҳадафҳои амалиётҳои ҳарбӣ дастгирии иқтисодӣ мебошанд, ки барои ҳифзи амнияти ҳудуди миллии ва мусоидат баҳри бехатарии сартосарӣ ва пешбарии сулҳу суббот зарурат доранд. Аммо ин гуна тарҳрезихо метавонад, ки ба оқибатҳои муҳити зистӣ – аз истифодабарии ҳаҷми зиёди захираҳои барқароршавандаи табиӣ то ифлосшавии муҳити зист ва нестшавии гуногунии биологӣ оварда мерасонад.

37) Ба сифати нуқтаи раванасозӣ баҳри муайяннокии таъсири фаъолиятҳои ҳукумат нисбат ба масоили муҳити табиӣ, МОА метавонад бо ҳама гуна ўҳдадорихое, ки аз ҷониби ҳукумат қабул шудааст, ки чиҳати муайян кардани ин гуна таъсиргузориҳо бо назардошти ҳисобкунии онҳо дар арзёбии сиёсӣ равона шудааст, ба таври муфидбахш баррасӣ кунад. Таҷрибаҳои пешрафтаи пешбинӣ мекунанд, ки ҳукумат бояд масъалаҳои муҳити зистиро баҳри татбиқи дигар дурнамоҳо интиқол диҳад, аммо ниҳодҳои ҷамъиятӣ бояд масъалаҳои **экологиро** дар доираи ҳадафҳои дурнамои хеш бо арзёбии намудҳои нав ва мавҷудияти фаъолиятҳо ба назар гиранд.

Якчанд ҳукуматҳо ин гуна роҳу равишҳоеро пеш гирифтанд, ки то фаъолияти ҳукуматҳоро бо он қонунҳо ва қарорҳое дар самти муҳити зист таъмин намояд, ки бояд онҳо ҳам аз ҷониби ҳукуматҳо ва ниҳодҳои ҷамъиятӣ риоя шаванд. Дастурамалҳои муфид ва тадқиқотҳои мавзӯӣ, ҳисоботҳо оид ба таъсиргузори нисбат ба муҳити зист ва арзёбии дурнамои экологӣ дар сомонаи Комиссияи Аврупо ба нашр дода шудааст.

38) Дар аудити МОА бояд арзёбии хосаи ҳукуматҳо (агар ҳамин гуна бошад) таъсиргузори эҳтимоли нисбат ба муҳити зист ба назар гирифта шавад. Аудитор метавонад, ки саҳеҳият ва дурустии онҳоро санҷад:

- баёни барнома ва ё фаъолиятҳо, муҳити зист ва шароитҳои ибтидоӣ;
- мукаммалии ҳаҷму доманаи ошкоркунии таъсиргузори калидӣ;
- маълумоту додаҳои, ки баҳри арзёбии таъсиргузори эҳтимоли истифода мешаванд ва интизори миёсии онҳо; ва
- дилхоҳ тавсияҳои, ки тибқи меъёрҳои зарбавии зиддиамалиётӣ пешниҳод карда мешаванд;

39) Аудитор метавонад, ки хоҳиши арзёбиро бо қўмаки коршиносон ва гурӯҳҳои манфиатдор гузаронад, намуди эҳтимоли ва миқёси фаъолиятҳои таъсиргузори ҳукуматҳо нисбат ба муҳити зист, ҳамчунин мазмуне, ки бо харочот ва манифатҳо иртибот дорад.

40) Нусхабардори меъёрҳои муҳити зистӣ фаъолияти ҳукуматҳоро фарогир мешаванд ва дуввумдараҷа ба муҳити зист таъсир мегузоранд. Дар ин ҳолат сохтори ҳукумати ва ё агентии давлатие, ки риояи талаботҳои меъёро назорат мекунад, масъулияти асосиро барои аудити риояи меъёрҳои мазкур бар уҳда дорад. Аудитор метавонад, ки мувофиқи мақсад аудити риояи талаботҳои меъёро оид ба созиши сохтори танзимкунанда гузаронад. (Баҳри аудити мутобикат ба ДАСТУРАМАЛИИ -5201 нигаред). Аммо аудитор ҳамчунин метавонад, ки аудити фаъолияти агентии назоратиро низ гузаронад.

41) Аз ибтидо Барномаҳои давлатӣ метавонанд, ки меъёрҳоеро муайян кунанд, ки нисбати таъсиргузори ба муҳити зист муқобилият нишон диҳанд ва ё ҳаҷми онро коҳиш диҳанд. Дар раванди аудити МОА метавонанд, ки ин гуна масъалаҳоро баррасӣ кунанд:

- Истифодабарӣ ва татбиқи таҷрибаҳои пешқадаму мутобик ва ё технологияи беҳтарини дастрас чорӣ карда шудаанд, ки на он қадар хароҷоти аз ҳад зиёдро дар бар мегиранд. (технологияи беҳтарин дастрасе, ки хароҷоти на он қадар аз ҳад зиёдро дорост= ТБДХК);
- дорои банақшагирии пешгирикунанда ва самаранок бошанд ва агар не, ҳамин гуна амалиятҳоро дар ивазаш ҳукумат қабул мекунад.

42) Дар баъзе аз ҳолатҳо талаб карда мешавад, ки чораҳои зидди пешгирӣ ва бартарафсозии воқеаҳо бо сатҳи пасттари хавфҳо мувофиқат мекунанд, аммо оқибатҳои чиддӣ низ ба миён меояд, аз қабилӣ ғайрибарқасдонаи партовҳои маводи радиоактивӣ. Тартибот дар ҳолати садамавӣ ва ҳодисаҳои ба ин монанд хеле кам истифода шавад, аммо дар ҳолати зарурӣ онҳо бояд ҳамеша дар ҳолати омодабошии корӣ бошанд. Агар чунин тартибот муҳим бошад, МОА метавонад, ки аудити худро мавриди аудитқарор диҳад:

- тартибот;
- андоза;
- омӯзиши дилхоҳ кормандони чалбшуда;
- мунтазам гузаронидани тестҳои тартиботӣ; ва
- шартномаҳои муҳиме, ки бо ҷониби сеюм ба тавсиб расидааст (таъминкунандаҳо ва таҳвилкунандаҳои мол, хадмоти садамавӣ ва ҳоказоҳо).

43) Ҳангоми гузаронидани тадқиқоти кӯтоҳу муайяне, ки танҳо дар таъсири муҳити зист мекунад, аудитор бояд бодикат корро баррасӣ кунад, ки ҷи гунагии инъикоси оқилонро дар қиёс бо харочот ва фоидаи ҳадафи асосии барнома таъмин карда тавонад.

В.3. НИЗОМИ ИДОРАКУНИИ ВА ҲИСОБИ МУҲИТИ ЗИСТӢ

44) Системаҳои идоракунии муҳити зист - ин воситаҳои мебошанд, ки тавассути онҳо ташкилотҳо метавонанд мунтазам сиёсати **экологиро** муқаррар кунанд ва доимо фаъолияти экологии худро баланд бардоранд. Системаҳои идоракунии муҳити зист одатан барои мақсадҳои бахши хусусӣ таҳия карда мешаванд, аммо метавонанд аз ҷониби ташкилотҳои бахши давлатӣ низ татбиқ карда шаванд.

45) Нақшаи аккредитатсияи ихтиёрӣ қорӣ карда шудааст, ки ба ташкилотҳо имкон медиҳад, ки тасдиқи берунаи мувофиқати системаҳои идоракунии муҳити зистро ба даст оранд ва эътироф кунанд, ки онҳо аз ин системаҳо қорбарӣ мекунанд. Масалан, системаҳои идоракунии мутобиқат ба стандарти байналмилалӣ низоми идоракунии муҳити зист ISO 14001 метавонанд аз ҷониби аудитори беруна сертификатсия карда шаванд. Дар ин ҷо аудити муҳити зистӣ ҷузъи аккредитатсия мебошад, ҳатто агар доираи он нисбат ба аудити муҳити зисти МОА хеле маҳдуд бошад.

46) Низоми идоракунии муҳити зист аз ташкилотҳо талаб мекунанд, ки ҳадафҳои худро барои тақмили доимӣ ва мониторинги дастовардҳо муайян кунанд. МОА метавонад масъалаи онеро баррасӣ кунад, ки аудит гузаронида шавад ва ё оид ба ҳадафҳои дорони нишондодаҳову далелу исботҳои фаъолиятӣ, ки Ҳукумат муқаррар кардааст, ҳисобот дода шавад ва ё не? Барои ин, ин гуна аудити МОА метавонад, ки ба таври муфид раванди муқаррар кардани ҳадафҳоро баррасӣ кунад, ки тавассути он нишондодҳои ҳадафӣ муқаррар шудаанд, ҳадафҳои, ки аз ҷониби ҳукумат бо назардошти таҷрибаҳои дигар кишварҳо бо ӯҳдадорихоӣ ҳукуматӣ дар доираи созишномаҳои байналмилалӣ пешниҳод шудаанд, мавриди муқоиса қарор диҳанд.

47) МОА ҳамчунин метавонад, ки он масъалаеро баррасӣ кунад, ки оё мониторинги ҳукуматӣ аз болои низоми идоракунии муҳити зист ва ҳисоботдиҳӣ оид ба натиҷагирии вазъи муҳити зистӣ бо маълумоти кофӣ дар назди мақомоти қонунгузор ва ҷомеа баҳри ноилшавӣ ба

самаранокиро баррасй кунад. МОА метавонад аудит гузаронад, ки то сатҳи самаранокӣ ва сабабҳои ноил нашудан ба ҳадафҳо ё арзёбии сифати арзёбии ҳавфи муҳити зистро муайян кунанд. Ҳодисаи навбатии аудит ба мавҷудият ва татбиқи самарабахши сиёсатҳо, расмиёти ташкилотҳо даҳолат мекунад, ки ба самти коҳишҳои таъсири манфии фаъолияти онҳо ба муҳити атроф равона шудааст.

Гузориши № 8. Намунаи аудити 8: Оё баҳши созмонҳои давлатӣ пешсафанд?

Иттиҳоди Аврупо (ИА) нақшаи идоракунии ва аудити муҳити зистро (НИАМЗ) -ро ҷорӣ намуд, ки дар мувофиқа бо он ширкатҳо ва дигар ташкилотҳо сиёсати **экологии** хеш, барномаҳои муҳити зистӣ, системаҳои идоракунии ва ҳисоботи ҷониби сеюмро мавриди санҷиш қарор медиҳанд.

Иттиҳоди Аврупо (ИА) Палатаи Аудиторони Аврупо арзёбӣ кард, ки оё муассисаҳои пажӯҳишӣ ва мақомоти ИА сиёсати коҳиш додани таъсири муҳити амалиёти маъмуриро нисбат ба муҳити зистӣ доранд ва оё ин сиёсатҳо самаранок роҳандозӣ мешаванд.

Додгоҳ (суд) баррасй кард (1) оё мақомоти ИА партовҳои газҳои гармхонаҳои худро ҳисоб кардаанд, оё ин партовҳо коҳиш ёфтаанд, оё партовҳои боқимондари тавассути ҳисоби ҷубронпулӣ пардохт кардаанд ва (2) оё онҳо воситаҳои идоракунии муҳити зистро, ки аз ҷониби Комиссияи ИА пешбарӣ шудааст, баҳри коҳишҳои партовҳо равона кардаанд, оё ба таври мукаммалу пурра истифода бурдаанд.

Аудит дар асоси саволномаҳо ва мусоҳибаҳо гузаронида шуд, инчунин таҳлили ҳуҷҷатҳо ва маълумоту додаҳои омории нашршуда ё пешниҳодкарда аз ҷониби муассисаҳо ва мақомоти ИА аудит шуд. Он ҳамчунин омӯзиши расмиёти намунавии харидро дар бар мегирифт. Аудит нишон дод, ки танҳо аз 15 мақомоти аудитшудаи ИА, ки шояд дар НИАЭ ба қайд гирифта шуда буданд. Зеро, на ҳама муассисаҳо партовҳои худро ошкор кардаанд, ба кулли асорат ва ё изи гази карбон номаълум боқӣ монд.

48) Зимни низоми идоракунии дохилӣ, ҳисобот оид ба фаъолияти муҳити зисти ташкилотҳо барои ҷонибҳои манфиатдор ва аҳли ҷомеа нисбатан маъмултару маъруфтар гашт. Ин ташаббус боиси рушд додани таҳияи ҳисоботи муҳити зистӣ гашта, ҳамчунин дар оморасозии ҳисоботҳои васеъ, калонҳаҷм оид ба рушди устувор ва масъулияти иҷтимоии корпоративӣ мусоидат намуд, ки он масъалаҳои иҷтимоиро низ фаро гирифт.

49) МОА метавонад дар арзёбии самаранокии системаи ҳисоботӣ, ё дар маҷмӯъ, умуман дар сатҳи ҳукумат ва ё дар муносибат бо созмони алоҳида созмони инфиродӣ нақши муайянеро дошта бошад. Нақши ташкилотҳо гуногун аст: баъзе аз шӯъбаҳои ҳукуматӣ метавонанд равандҳои истеҳсолиро анҷом диҳанд, ки ба муҳити зист таъсири назаррас доранд, аммо иддаи дигари созмонҳо шояд, фаъолияти кории маъмурӣ доранд. Дар ин ҷо, таъсири воқеӣ ба муҳити зист метавонад аз ҷониби амалҳои ғайримустақим ба амал ояд, ба монанди ҷанбаҳои экологӣ то ҷӣ андоза мавриди таваҷҷуҳ буданду дар таҳияи сиёсатҳо ва қонунгузорӣ хуб арзёбӣ шуда бошанд, ҳамон қадар дар ҷараёни корӣ истифода мешаванд.

В.4. ИЗҶОРИ АНДЕШАҲО ОИД БА СИЁСАТ ВА БАРНОМАҲО

50) Метавонанд, ки аз МОА пурсон шаванд, ки то оид ба сиёсатҳо ё барномаҳои пешниҳодшуда дар назди мақомоти қонунгузор изҳори андеша намояд. Вазифа, масалан, оид ба таҳлили талаботҳои асосии қонунгузорӣ, тағиротҳо ва таҷдиди назаркунӣ бошад, ки ба самти баланд бардоштани даромаднокии барнома равона карда шудааст ва ё тавассути роҳу равиши дигар оид ба беҳтар кардани фаъолиятҳоро баён кунад.

51) Одатан тибқи қоида, ин намуди кор аз мушкилот ва хавфу хатарҳо пур аст. Аз ҷумла, таҳлили барномаҳои пешниҳодшуда метавонад малакаҳои талаб кунад, ки аз доираи он берун мешавад, ки он ҳам одатан бо фанҳои аудиторӣ иртиботи бештареро дорад. Метавонад, ки дар истифодаи олотҳо ва воситаҳои таҳлилкунанда муфидбахш бошад, ки таъсирирасониро танзим намуда, ҳадафи он омӯзиши барномаҳои банақшагирифташуда маҳсуб ёфта, ҳамчунин дорои алтернативаҳои имконпазир бошад.

52) Ҳатто бо кӯмаки коршиносон, хусусияти ин гуна таҳлил барои МОА хавфҳои иловагиро эҷод мекунад, хусусан ҳангоме, ки онҳо ҳамчунин дар дебат муҳокимаҳо оид ба муҳоҳисаҳои сиёсӣ баррасӣ мешаванд. Ғайр аз он, агар МОА барномаи пешниҳодшударо арзёбӣ кунад ва сипас дар иҷрои барномаҳо аудит гузаронад, метавонанд, ки дар мутобиқатӣ бо арзёбии қаблӣ он қиёс шавад, дар ин ҳолат хавфи иқтисодии эҳтимолияти бархӯрди манфиатҳоро ба вучуд орад.

53) Дар баъзе ҳолатҳо, аудитор метавонад, талаб кунад, ки зарурати рад кардани дархостро дорад, агар хавф ғайри қобили қабул ҳисобида шавад. Аммо, дар амал, аудитор одатан метавонад, ки қисман ва ё нисбатан усулу роҳи ҳадди аққали қонеъкунии эҳтиёҷоти иттилоотиро пайдо карда, онро бидуни хавфу хатари номатлуб ба анҷом пазирад.

54) Дар ин ҳолат, аудитор метавонад на пешниҳоди иттилооти воқеиро баррасӣ кунад, аммо онро дар муҳокима баррасӣ накунад. Дар асл, он камтар баҳсангез аст ва шояд ба нақши анъанавии пешниҳоди маълумоти воқеӣ ва таҳлилий оид ба таъсири сиёсати алтернативӣ бештар мувофиқат мекунад, аз ин рӯ, тавсияи амалҳои мушаххаси алтернативиро шарт нест, ки пешниҳод кунад.

55) Барои МОА аксаран арзёбии алтернативаҳои пешниҳодшудаи сиёсат хатар ворид мекунад, агар таҳлили онҳо тавсияҳои қаллобию ҳаннотиро доро бошанд, аз қабилӣ суръати рушди иқтисодӣ ё омилҳои техникӣ, ба монанди воқуниши экосистема ба сарбориҳои гуногуне, ки бо ифлосшавӣ иртибот дорад. Аммо, ташкилотҳои дигар мунтазам ин гуна таҳлилҳоро мегузаронанд, чун қоида оид ба сабқу усул (методология) ва пешбиниҳои асосӣ ва тахминҳои аслии худро дар баробари натиҷагирӣ хабар медиҳанд. Ба ҷои он, ки пешбиниҳои қорӣ хешро ҳимоя кунанд (ва эҳтимолан худро зерӣ танқид мегузаранд, барои он, ки фарзияҳои субъективона арзёбӣ кардаанд), аудитор метавонад тахминҳоро муфидбахш арзёбӣ кунад, ҳулосаҳо ва ҷамъбасти ҳулосаҳои ин гуна таҳқиқот ва дигар паҷӯишҳоро низ муфидтар баҳо гузорад.

Гузориши № 9. Намунаи аудити 9: Санҷиши фаъолияти чорӣ

Дар сатҳи умумӣ - бо талоши боз ҳам фаъолшавӣ - Мақоми асосии муҳосиботӣ (МАМ) дастури худро оид ба арзёбии хароҷот ҳамчун меъёри пешгӯии барномаҳои чорӣ бо дарназардошти ошкоркунии хавфҳо истифода бурд. Дастурамали хароҷот хеле муфассал аст, аммо маҷмӯи меъёрҳоеро дар бар мегирад, ки унсурҳои арзёбии хуби хароҷотро муайян мекунад, ба монанди он ки арзёбӣ эътимодбахш, умедбахш ва дақиқ аст. (МАМ) -и Иёлоти Мутаҳиддаи Амрико баъзан ба корҳои чорӣ ҷалб карда мешавад. МАМ, масалан, ба баъзе мушкилотҳо ишора кард, ки бо онҳо Вазорати энергетика (ВЭ) дар идоракунии иттилооти марбут ба ихтироотӣ бархӯрд мекунад ва он аз ҷониби агентҳои маблағгузори мешавад. Мутобиқи стандартҳои федералии назорати дохилӣ, маълумот бояд сабт шавад, ба роҳбарият ва дигар шахсони зарурии дохили корхона иттилооти дода шавад, дар шакл ва муҳлати зарурие, ки онҳо, агар ба ин гуна маълумот ниёз дошта бошанд ва он гуна расонда шавад, ки барои иҷрои вазифаҳои онҳо маълумот фароҳам бошад. МАМ дарёфт кард, ки Вазорати энергетика ба ду низоми иттилоотии мухталиф таъя мекунад, ки аллакай он низом фарсудаву куҳна шудаанд, аз ин рӯ, кормандон бо ҳам бо ҳам муошират карда наметавонанд ва ба ҳисоботи электронӣ дастрасӣ надоранд.

МАМ ҳамчунин дарёфт, ки Вазорати энергетика дар марҳилаи навсозӣ ва таҷдидсозии низоми иттилоотии хеш қарор дорад ва нақшаи таҳияи функсияи электронии ҳисоботдиҳиро дорад, аммо нақшаи татбиқро бо нишондиҳии нуқтаҳои назоратӣ тарҳрезӣ накардааст, ки тавассути он иқоният дошт, ки пешравии худро дар самти анҷом додани ин кӯшишҳо тафтиш кунад. Бо таҳияи чунин нақша, ВЭ ба пешрафти саривақтии ин гуна кӯшишҳо эътимоди бештар пайдо хоҳад кард.

В.5. ҲАЛЛИ МУШКИЛОТИ ДУҶОНИБАИ ШАДДИДИ МУҲИТИ ЗИСТӢ

56) Аудитори иҷрокунадаи аудити муҳити зистӣ метавонад, ки дар соҳаи худ идоракунии мавзӯҳои экологиро ворид созад, ки он дар соҳаҳои гуногуни сиёсат, барномаҳо ва лоиҳаҳо имконияти дугаррафа мусоидат карданро доранд. Масъалаҳои эҳтимолии мушкилотҳои дугарафа дар самти мавзӯҳои умумӣ, аз қабили рушди устувор, иқтисоди миллӣ дар татбиқи сиёсати **экологӣ**, барномарезӣ ва банақшагири, таҳлили хароҷот ва ғоидаи меъёрҳои муҳити зистӣ ва даҳлатпазирӣ, ҳамчунин баҳисобгирии тағирёбии иқлим, инчунин мавзӯҳои интиҳобшуда дар идоракунии об ва захираҳои энергетикӣ, таъсиргузори ба муҳити зист ва меъёрҳои самаранокӣ дар системаҳои тақсимооти захираҳои мавзӯҳои калидӣ мебошанд.

Сиёсати харид ҳамчунин намунаи мушаххаси масъалаҳои дугарафа марбут мебошанд. Баррасии масъалаҳои муҳити зистии дугарафа дар ҷараёни аудит метавонад, ки иттилооти арзишмандеро ба сиёсатмадорон пешниҳод созад ва дар истифодаи сарфакоронаву камхарҷ ва оптималии захираҳо ва истифодаи таҷриба саҳми чиддӣ гузорад. Намунаи навбатии аудит ба идоракунии пешгирии таназзули замин дахл дорад, зеро он метавонад барномаҳои дигар низ таъсир расонад, ки аслан ин масъалаи байнисоҳавӣ мебошад.

Гузориши №10. Намунаи аудити 10: Кампанияҳои иттилоотӣ дар самти пешгирии таназули хокӣ.

Лесото – мамлакати кӯҳсор аст, ки танҳо 9% замини киштзор дорад. Аз сабаби сарбории зиёд ба замини кишоварзӣ, суръати миёнаи эрозияи хок дар як сол дар як гектар ба 40 миллион тонна мерасад. Идоракунии хок муносибати байнисоҳавиро тақозо мекунад, зеро сарборӣ аз таҷрибаҳои дигар соҳаҳо, аз қабилҳои кишоварзӣ ва чарогоҳҳои зиёд истифодамешуда ба амал меояд.

МОА дар Лесото тадбирҳои мубориза бо эрозияи хокро санҷидааст. Саволи асосии аудит дар он зоҳир мешавад, ки сабабҳои чораандешии Мақоми кор бо хокшиносӣ ва ҳифзи об барои тобоварӣ ва пешгирии эрозияи хок самаранок набуданд. Як самтҳои санҷидашуда баргузор кардани кампанияи тарғиботиву иттилоотӣ ва оммавию расонаӣ буд, ки дар идомаи татбиқшавии он, мақомоти масъули давлатӣ барномаҳои радиояӣ ва телевизионию пахш карда, дигар маводи таблиғотӣ, аз ҷумла маводи аудиовизуалӣ, лаҳваҳои тарғиботӣ ва бюллетенҳои техникӣ оид ба ҳифзи хок таҳия карданд.

МОА фосилаҳои гузошташуда ва камбудихоро пайҳас кард, ки марбут ба муҳлати наشري барномаҳои радиояӣ, инчунин шумораи ками шаҳрвандонро, ки дастрасӣ ба телевизионро доштанд, ба қайд гирифт. Ҳангоми аудит маълум шуд, ки маводи таблиғотӣ ба аксарияти гурӯҳҳои мақсаднок намерасад. На ҳама корбарони иттилоот ба нерӯи барқ дастрасӣ доранд ва аз ин рӯ, баъзе маводҳои мақсаднок барои ҳама дастрас нестанд.

Мувофиқи он, бо сабаби фосилаҳои ҷойдошта дар наشري маъракаи иттилоотӣ, хусусан маъракаи таблиғотӣ ба одамоне, ки таҷрибаи нодурусти истифодаи заминро идома медиҳанд, таъсири кам расонд. Дар раванди аудит тавсия дода шуд, ки гурӯҳи иттилоотрасонӣ ҳангоми шомгоҳӣ барномаҳои радиоро пахш намуда, барои баргузор кардани маърақаҳои оммавӣ ва пахши маводи аудиовизуалӣ ба аудиторияи васеъ, тасмим гирад, ки то бештар мулоқотҳо ва вохӯриҳои оммавӣ баргузор кунад.

Г ТАҲИЯИ АУДИТ

57) Ҳангоми тарҳрезии аудит, аудитор бояд тартиботи аудиторино корбарӣ намояд, то ки далелҳои басанда ва лозимро ҷамоварӣ намояд. Қабули қарор оид ба тарҳи умумии аудит бо масъалаҳои баррасшаванда иртибот дорад, аз қабилӣ усулҳои интиҳоб, ҷамъовариӣ маълумоту додаҳо ва санадҳои исботкунанда мебошад ва ғайраҳо.

Г.1. Масъалаҳо, усулҳо ва равишҳои аудит

58) Донишҷӯи дониши соҳавӣ ва маҷмӯи аввалияи мавзӯҳо баҳри тартиб додани суолгузори одатан тариқи ин гуна амалиётҳо, аз қабилӣ тадқиқот дар утоқи корӣ, вохӯриҳо ва ҳамлаҳои фикрӣ. Ҳадафи асосии аудит - нишон додани самтҳои калидӣ ва ҳаҷми аудит мебошад. Ҳамин тариқ, он параметри дақиқеро барои ҳама паҳлуҳои нақшаи корӣ муқаррар месозад.

59) Суолҳои тахминии аудит:

Иқтисодиёт

Оё иқтисодии адолатпазире мавҷуд ҳаст, ки хароҷоти истеҳсоли барқро коҳиш диҳад? (аудити истеҳсолоти бевосита).

Оё мақомот дар нақшаи кӯмакрасон оид ба истеҳсоли пахта мониторинги хароҷот, ҳамчунин ба ин нақша иловагӣ истеъмолкунандагонро ворид кардааст? (низомии назорати аудиторӣ).

Истеҳсолот

Воқуниши ҳукумат то чӣ андоза дар татбиқи сиёсати нармтар кардани оқибатҳои тағирёбии иқлим самаранок аст? (аудити истеҳсолоти бевосита).

Оё ҳукумат зарурати андешидани чораҳои оид ба тағирёбии иқлим дар бахшҳо ва минтақаҳои осебпазир қонеъ кардааст? (аудити низомии идоракунии).

Самаранокӣ

Оё лоиҳаҳои инфрасохторӣ барои коҳиш додани партовҳо ва вақти масрафшавандаи сафар ва баланд бардоштани беҳавфӣ мусоидат кардаанд? (аудити мустақим).

Оё Агентӣ тадбирҳои дахлдори мутобиқи мониторинг ва нарм кардани меъёрҳои таъсиррасонӣ нисбат ба муҳити зист оид ба соҳаи истеҳсоли шакар таҳия ва дуруст ба роҳ мондааст? (аудити низоми идоракунӣ).

60) Ҳангоми интихоби усул ва равишҳо, аудитор бояд ҳадафи аудит ва саволҳои мушаххасро раҳнамоӣ кунад, ки то ба онҳо посух гирад. Барои ба даст овардани далелҳои кофӣ боэътимоди аудитӣ зарурат ба миён меояд, ки бояд усулҳои равшану возеҳ, боэътимод ва амалиро муайян кунад.

61) Мусоҳибаҳо ё гурӯҳҳои фокусӣ дар аудити самаранок ба таври васеъ барои пур кардани тафсирҳои ҳуччатино истифода мебарад. Муошират бо ҷонибҳои манфиатдор (мақомот ва дигар ҷонибҳои ҷалбшуда манфиатдор) на танҳо барои ҷамъоварии далелҳо мусоидат мекунад, балки инчунин барои гирифтани иттилооти расман сабтнашуда кӯмак мерасонад.

62) Ба аудитор лозим меояд, ки ба мақомоти гуногуни давлатӣ ташриф оварда, инчунин бо бенефитсиарҳо вохӯриҳо доир кунад, зеро барои то ҷӣ андоза истифодабарии самаранокӣ маблағҳои давлатӣ, то ҷӣ андоза хубу дурст ба роҳ мондани фаъолият танзими муҳити зист ва дар кучо фаъолиятҳоро боз беҳтар кардан зарур аст, як усули бисёр қавӣ ва мусоидаткунанда маҳсуб меёбад. Агар саволнома ё назарпурсӣ муфид бошад, агар зарурат дошта бошад, ки бояд шумо бо теъдоди зиёди ташкилотҳо ё шахсони алоҳида, ё маълумоти микдориро бояд арзёбӣ кунед, пас ин равиш кори шуморо осон мекунад.

63) Дар ҳолатҳои муайян, ба аудиторҳо лозим меояд, ки масъалаҳои муҳити зист марбут ба шумораи зиёди объектҳо мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор диҳанд, ба монанди партовгоҳҳои захролудшуда, анборҳои кимиёвӣ ва системаҳои таъминоти оби нӯшокӣ. Маълумоти зарурӣ дар бораи ин гуна объектҳо ва ҷойҳо метавонад дар пойгоҳи маълумоту додаҳо ё дар дигар шакли маълумотҳо мавҷуд набошад. Дар ин ҳолат, яке аз алтернативаҳои МОА ҷамъоварии маълумот аз намунаҳои боэътимоди омӯрӣ мебошад, ки аз ҷониби ташкилотҳо баррасӣ шуда, сипас он дар ҳулосабандиҳо бо тамоми хусусиятҳои маҷмӯӣ корбарӣ шудааст, мавриди истифодарии МОА низ қарор мегирад. Ҳатто агар маълумоти муфассал танҳо дар сатҳи умумӣ мавҷуд бошад, интихоби омӯрӣ метавонад барои тасдиқи дурустии он истифода шавад, бинобар ин, аудит метавонад на ба андозаи мавзӯҳо, теъдоди объектҳо, балки ба натиҷаи умумӣ таваҷҷуҳи хоса зоҳир кунад.

64) Низоми иттилоотии ҷуғрофӣ (НИҶ) воситаи тавоно барои таҳлил ва пешниҳоди маълумоти фазоӣ ва ҷуғрофӣ мебошад. ИНҶ метавонад воситаи арзишманд барои таҳлили ҷанбаҳои минтақавӣ ва тафовутгузорӣ дар мушкилоти **экологӣ**, ҳамчунин барои тасавури визуалии онҳо таъсирбахш мебошад, ки онро дар мисоли мушоҳида кардаанд.

Гузориши № 11. Намунаи аудит 11: Низоми иттилооти чуғрофӣ дар кори аудиторӣ

Дар 2012–2013 Суди Федералии ҳисоби Бразилия (СФХБ) ва 9 суди аудитори иёлотӣ дар Амазонкаи барзилиявӣ дар ҳамкориҳои шарикӣ аудити арзёбӣ оид ба минтақаҳои ҳифзшавандаи биомии Амазонкаро гузаронданд. СФХБ низоми рақамгузорино (Индекс) татбиқ кард, ки дар идоракунии минтақаи ҳифзшаванда барои арзёбӣ, ирсолӣ маълумот ва мониторинги минтақаи ҳифзшаванда кӯмак мекунад, ки дар он харитае, ки ҳамчунин замима чуғрофӣ дорад, мавриди қарор мегирад. Дастгоҳи мазкур минтақаи ҳифзшавандаро тавассути рангҳо, ба сурху зард ва сабз таснифот карда, онро бо кӯмаки 14 нишондиҳанда иҷро мекунад.

Аудит тасдиқ кард, ки танҳо 4% минтақаҳои ҳифзшаванда дар Амазонкаи Бразилия зерӣ сатҳи баландӣ татбиқ ва идоракунӣ қарор гирифтаанд. Аудит инчунин қайд кард, ки таъсис ва нигоҳдории минтақаҳои мазкур аз ҷиҳати назорати нобудсозии ҷангалҳо ва коҳиш додани партобҳои карбон афзалиятҳои муҳим дода метавонад. Аммо, ҳадафҳои мавҷуданд, ки аз доираи ҳифзи табиат берун мераванд, ки ба иқтисоди маҳаллӣ таъсири мусбат мерасонанд. Минтақаҳои муҳофизатшаванда метавонанд сайёҳӣ, таҳқиқот ва истеҳсоли тахтаву ҷӯбсозии устуворро рушд диҳанд ва ба ин васила ба ҷойҳои қорӣ, даромад ва сифати зиндагӣ дар сатҳи маҳаллӣ таъсир расонанд.

МОА Малайзия имконияти НИЧ-ро барои мунтазам ва самаранок омезиш додани иттилоот, масалан, оид ба офатҳои табиӣ, аз қабилӣ зиёд шудани хавфи ярҷу лойоба дар баландкӯҳҳо ва тепаҳо эътироф мекунад. МОА бо Агенсии тафсири фосилавии Малайзия Ёддошти тафохум ба имзо расонид, ки ба МОА дар идоракунии маълумотҳои фазой дар асоси санҷиши фосилавӣ барои интихоб, қарорҳои дигари калидӣ ва ҳамчун воситаи таҳлили аудит мусоидат мекунад.

65) Дигар воситаҳои аудити мураккаби муҳити зистӣ ҳуҷҷатҳои визуалии фазой, таҳлили қалбакӣ, истифодаи қолабҳои микро ва макроиқтисодиро дар бар мегиранд. EUROSАI WGEА ин усулҳоро дар сомонӣ ҷамъоварӣ кардааст. Аудиторҳо метавонанд аз манбаъҳои нави инноватсионӣ иттилоот, аз қабилӣ васоити ахбори шабақаҳои иҷтимоӣ истифода баранд. Ин метавонад барои ҷамъоварии афкори васеътари ҷомеа муфид бошад, масалан тавассути гурӯҳҳои фокусӣ ва пурсишҳо дар мавзӯҳои мушаххас, масалан, барои муайяннокии мавзӯҳои имконпазири аудиторӣ нақши калидӣ мебозанд. Банақшагирӣ бояд хеле ҳушоҳангу фасеҳиятро таъмин кунад, аммо мутобиқати маҷмӯи усулҳои гуногун метавонанд, ки омӯзиши мавзӯро аз нуқтаи назари гуногун кафолат диҳанд. Тафсилот дар доираи гузориш оварда шудааст ва ба манбаъҳои марбута вобастагӣ дорад.

Гузориши №12. Намунаи аудит 12: Захираҳои обӣ ва равишҳои аудитӣ

NTOSAI WGEA дар соли 2013 таҳлили воситаҳои методологиро нашр кард, ки MOA дар аудитҳои марбут ба об истифода кардаанд. Дар ҳуҷҷат обро ҳамчун мавзӯи аудити муҳити зистӣ баррасӣ намуда, таҳлили роҳҳои гузаронидани аудитҳои MOA-ро, инчунин маҷмӯи роҳу усулҳои гуногуни пешниҳодшуда оид ба аудити об бомуваффақият истифода шудаанд. Ин санад баъзе намунаҳои хуби аудити обро дар бар мегирад ва ҳамчун як манбаи муфиди иттилоот дар бораи усулҳои барои ҳама соҳаҳои аудит мувофиқ хидмат мекунад.

Масалан, Танзания дар як арзёбӣ баҳо дод, ки ҳукуматҳои марказӣ, минтақавӣ ва ноҳиявӣ бо обхезӣ чӣ гуна муносибат кардаанд. Меъёрҳои аудит қонун, дастурҳо ва дастурамалҳои миллиро дар бар мегирифтанд. Ин усулҳо таҳлили ҳуҷҷатҳо, мусоҳибаҳо ва истифодаи далелҳои аксоро дар бар мегирифтанд. Барои гирифтани фикру ақидаи сокинони маҳаллӣ аз гурӯҳҳои фокусӣ низ истифода мешуданд.

Г.2. БАҶҚАРОРКУНИИ МЕЪЁРҲОИ АУДИТ

66) Аудиторҳо бояд арзёбӣ кунанд, ки оё ташкилотҳои аудитшаванда усулҳо ва методологияи мувофиқро барои баҳогузорию онҳо, ки оё тадбирҳои оқилона ва чораҳои асоснокӣ натиҷагирии экологӣ истифода шудаанд.

67) Ҳангоми гузаронидани аудити экологӣ, аудиторҳо бояд меъёрҳои мувофиқ, мукамал, фаҳмо ва бозғимодӣ аудитеро муайян кунанд ва ҷавобгӯи ин талаботҳо таҳия кунанд, ки мавзӯ ё фаъолияти шахсони аудитшуда нисбати онҳо баҳогузорӣ карда мешавад (ҳамчунин ба НАМУНАИ 2 нигаред).

68) Ду меҳвари ба ҳам алоқаманд барои муайян кардани меъёрҳои аудиторӣ инҳоянд: намуди аудите, ки бояд иҷрошаванда буда, (ISSAI 300 ва 400) мавзӯ ва манбаҳои меъёрҳо, аз ин рӯ ҳадафи умумии аудит амалӣ мешавад.

69) Ба вучуди онҳо, ки намудҳои гуногуни аудитҳо эътироф карда мешаванд, гузаронидани аудитиҳоро ба таври алоҳида гузаронидан шарт нест. Аудити мутобиқат, аз ҷумла, метавонад як қисми аудити самаранокӣ мбеошад, ки мушкilotҳои муҳити зистро низ фарогир мешаванд.

70) Меъёрҳои аудит метавонанд сифатӣ ё миқдорӣ бошанд ва бояд муайян кунанд, ки аудитор муқобили кадом объекти аудит арзёбӣ карда мешавад. Меъёрҳо метавонанд умумӣ ё мушаххас бошанд, бо таъкид ба он, ки бояд ба қонунҳо, қоидаҳо ё ҳадафҳо мувофиқат кунанд; аз ин мутобиқатӣ дар асоси принципҳои асоснок, дониши илмӣ ва таҷрибаи пешқадам чӣ интизор меравад; ё чӣ метавонад шавад (дар шароити беҳтар) (МСБОА /ISSAI 300, сарҳати 27).

71) Азбаски консепсияҳои умумии иқтисодӣ, самаранокӣ ва натиҷагириро талаб мекунад, зарурати ташреҳ додани талаботи мазкур дар вобастагӣ аз ашё ва мавзӯи аудитшаванда

мебошад, меъёрҳои аудитӣ аз як аудит то аудити дигар тағйир меёбанд ва интиҳоб одатан нисбатан кушодаву шаффоф аст ва аз ҷониби аудитор ташаккул меёбад.

72) Миёни манбаҳои меъёрҳои аудитӣ нисбатан баҳсангез аст – қонунгузорӣ, санадҳои меъёрӣ, созишномаҳои байналмилалӣ ва стандартҳои ҳатмӣ, ки аз сохторҳои эътироф мешаванд (нигаред ба МСВОА/ISSAI 400 – Принсипҳои мутобиқати аудит, сарҳати 13 ва Дастурамали /GUID 5201, сарҳати 60).

73) Дигар сармачашмаҳои меъёрии асосии аудити муҳити зистӣ дар ҳошияи аудити самаранок меъёрҳо ва уҳдадорӣҳо, ки аз ҷониби шахси аудитшаванда, ҳадафҳои мушаххас ва ё талабот, ки сохторҳои марбут ба онро тасдиқ кардаанд.

74) Агар ташкилот меъёрҳои мушаххас ва муҳимро қабул кунад, ба монанди арзёбии таъсиргузорӣ нисбат ба муҳити зист, арзёбии дурнамои муҳити зистӣ, арзёбии давраи ҳаётӣ ва нишондиҳандаҳои натиҷагирии муҳити зистӣ барои арзёбии фаъолияти шахсӣ, он нафароне, ки нисбат ба аудит муносибат доранд, бояд мавриди таҳлил қарор гиранд, ки то тасдиқ кунанд, ки то чӣ андоза оқилона ва мукамал истифода бурда шаванд.

75) Аз меъёрҳои умумиқабулшуда, ҳамчунин аз ин гуна манбаҳо метавонем, ки бардошт кунем, ба ҳайси асосиатсияҳои касбӣ, эътирофи гурӯҳҳои коршиносон ва адабиёти академикӣ.

76) Агар меъёрҳо аз манбаҳои дар боло номбаршуда дастнорас бошанд, аудитор метавонад, ки ба натиҷаҳои фаъолият аҳамият диҳад, ки аз ҷониби ташкилотҳои муқоисашуда, усулу равишҳои пешқадам ба даст омадаст, ки тавассути таҳлили қиёсӣ, машваратҳо ва меъёрҳо, ки аз ҷониби аудиторон тариқи фаъолиятҳои таҳлилий таҳияву тарҳрезӣ шудаанд.

77) Агар меъёрҳо худро муаррифӣ карда натавонанд, агар аз ҷониби ташкилотҳои тафтишшаванда мавриди баҳс қарор гиранд, то чи андозае, ки аз нуқтаи назари муҳимият ва қобили қабул зарур аст, бояд мувофиқа шаванд. Ин гуна равишро эътироф мекунанд, ки - аммо ин ҷустҷӯи камбудӣҳо нест, балки дар бораи онҳо гуфтан даркор аст.

78) Агар меъёрҳои мутобиқшуда муайян ва мувофиқа нашаванд, мушкилоти муфассали аудит, шояд аз сари нав таҷдиди назар шавад. Дар ҳолате, ки агар назарҳо ва ақидаҳои гуногун бошанд, агар норозигӣ аз байн бурда нашавад, дар ҳисоботи аудитӣ бояд оид ба истифодабарии меъёрҳои аудитӣ шарҳу тафсир дода шуда, фаҳмонда шавад, ки барои чӣ ин гуна меъёрҳо корбарӣ шуданд ва барои чӣ истифодабарии онҳо мувофиқ буданд?

Г.3. НИШОНДИҲАНДАҲО ДАР АУДИТИ МУҲИТИ ЗИСТӢ

79) Принсипҳои асосии фаъолият дар самти муҳити зист, ки дар доираи низоми идоракунӣ татбиқ мешаванд, марбут ба қиёсгузорӣ, мутгасилӣ ва бидуни фосилавӣ, возеҳӣ, саривактӣ ва пешниҳоди мутавозин маҳсуб доништа мешаванд. Нишондиҳандаҳо бояд имконият диҳанд, ки онҳоро ба муқоиса гузошта, шарҳи тағироти онро дар натиҷагирии экологӣ инъикос кунанд, дар ин самт ба тарви возеҳу густурда ва фаҳмо дар асоси меъёрҳо оварда шуда, тибқи ченаки вақтҳои муқоисашаванда ва воҳидҳои қиёсӣ арзёбӣ шаванд. Аз ин рӯ, нишондиҳандаҳоро зуд-

зуд навсозӣ кардан лозим аст, то ки чораҳо андешида шаванд ва тавозун байни мушкilotи соҳавӣ ва дурнамоҳои марбут ба соҳаҳо имконпазир гардад.

80) Намунаҳои манбаъҳои, ки аз миёни онҳо меъёрҳои натиҷагирӣ қабул кардан мункин аст, дар худ натиҷаҳои ҷорӣ ва гузаштаре дар бар мегиранд; талаботи қонунӣ, кодексҳои эътирофшуда, стандартҳо ва таҷрибаи пешқадам; маълумоти додаҳо ва иттилооту санадҳои исботшаванда оид ба истеҳсолот, ки аз ҷониби ташкилотҳо ва корхонаҳои саноатӣ ва ё дигар созмонҳои, ки дар ин самт фаъолият доранд; шартҳои тафсириҳо ва аудитҳои аз ҷониби роҳбарият ва ё маъмурият; андешаҳои ҷонибҳои манфиатдор, ҳамчунин таҳқиқотҳои илмӣ.

81) Нишондиҳандаҳои муҳити зистӣ барои баҳодихӣ ва ҳисоботдихӣ дар бораи фаъолияти муҳити зистии ташкилот муайян карда мешаванд. Дараҷаҳои зерини нишондиҳандаҳои муҳити зистӣ ба таври густурда ва васеъ паҳн шудаанд, ки метавонанд дар аудити муҳити зистӣ баррасӣ карда шаванд: нишондиҳандаҳои калидии самаранокӣ, ки ифлосшавии ҳаво ва дигар партовҳо, ҳавзҳои об, гуногунии биологӣ ва низоми экосистемаро чен мекунанд.

82) Қабули чораҳои дахлдор чихати идоракунии ҷанбаҳои муҳити зистӣ тавассути татбиқи онҳо, масалан, нишондиҳандаҳои фаъолияти идоракунӣ (НФИ) метавонанд барои пайгирӣ ва самаранокӣ барномаҳои гуногуни идоракунии муҳити зист, ки инчунин амалҳои идоракунӣ, ки барои истифодабарии нишондиҳандаҳои фаъолияти муҳити зистӣ ташкилот нигаронида шудаанд, амалиёт ва вазъи эҳтимолии муҳити зист низ ба назар гирифта шудааст. Нисбатан маълумоти муфассал дар бораи ин нишондиҳандаҳо дар Стандартҳои идоракунии муҳити зист, (СИМЗ) яъне дар Системаҳои идоракунии муҳити зист мавҷуданд. (СИМЗ 14001, дар ҳоли ҳозир мавриди таҷдиди назар қарор гирифта, моҳи сентри соли 2015 ба нашр дода мешавад) Арзёбии давраи ҳаётии (СЭМ 14040; СЭМ 14044) ва ғайраҳо.

83) Нишондиҳандаҳои амалиётии самаранокӣ (НАСР) бояд ба роҳбарият итилоот оид ба нишондиҳандаҳои фаъолияти ташкилот расонда шавад. (нигаред. СЭМ 14031). Ба НАСР тааллуқ доранд;

- зарихаҳои воридотӣ (мавод, маслан, азнавкоркардшуда, такроран истифодабарии ашёи хом; захираҳои табиӣ), барқ ва хидматрасонӣ;
- таъминоти захираҳо барои фаъолияти ташкилот;
- Таҷризи лоихавӣ, насб, истифодабарии таҷҳизот ва ё объект (ҳодисаҳои фавқуллода ва амалиёти ғайристандартӣ низ дохил мешаванд) ва хидматгузории техникий объектҳои физикӣ ва таҷҳизоти ташкилот;
- ҳосилнокӣ, маҳсулот (масалан, маҳсулоти асосӣ, маҳсулоти иловагӣ, маҳсулоти такрорӣ, маҳсулоти коркардшуда ва истифодаи такрорӣ маҳсулот), хидматрасонӣ, партовҳо (масалан, саҳт, моеъ, хатарнок, ғайрихатарнок, муносиб такроран истифодашаванда) ва партовҳо (масалан, партовҳои ҳаво, оби ҷорӣ партов, садо, ларзиши садо, гармӣ, радиатсия, нуру шуоъ) дар натиҷаи фаъолияти ташкилот;

- фароҳамоварии натиҷаҳои фаъолияти ташкилот.

Г.4. ЧАМЪОВАРӢ, ТАҲЛИЛИ МАЪЛУМОТУ ДОДАҶО ВА ИТТИЛОӢТ

84) Маълумотҳову додаҳое, ки барои тасдиқи хулосаҳо заруранд ва ҳолатҳое ба назар мерасанд, ки метавонанд, онҳоро аз манбаъҳои тасдиқкунанда талаб кунанд, яъне далелҳои иловагӣ барои тақвият ё тасдиқи далелҳои асосӣ пешниҳод карда мешаванд. Аудитор метавонад, ки маълумотро аз пойгоҳҳои иттилоотӣ истифода барад ё ҳангоми кори арзёбии мутобиқати талаботҳои меъёрӣ ва ё самаранокии амалҳои ислоҳӣ ба кори дигарон таъя кунад. Ин гуна маълумоту додаҳо метавонанд, ки як манбаи ибтидоии самаранокии иттилоот барои натиҷаҳои аудит бошанд – кам кардани вақт ва захираҳо барои чамъоварӣ, таҳлили маълумот ва коҳиш додани сафарҳои гаронарзиши корӣ дар маҳалли фаъолият, ҳамчунин боздидҳо ва вохӯриҳои сахрой мусоидат кунанд.

85) Ҳама хулосаҳо ва дилхоҳ натиҷаҳое, ки дар заминаи пойгоҳи маълумоту додаҳо таҳия мегарданд, ба он андоза маълумот хуб маҳсуб меёбанд, ки худи асоси иттилоот мантиқиву хуб аст. Ташкилоти аудитшаванда барои таъмини кофии низоми иттилоотии идорақунӣ барои чамъоварии маълумоту додаҳо ва амалиётҳои маҳсулноқӣ мебоҷад комилан масъулияти ҷиддӣ ва аввалиндарачаро бар дӯш гирад.

86) Масалан, аудити баъзе аз МОА камбудии ҷиддии системаҳои иттилоотиро барои пайгирии мутобиқати муҳити зистӣ ошкор карданд. Аз ин рӯ, фаҳмидан ва агар имконпазир бошад, муқаррар кардани эътимоднокии маълумоту додаҳое, ки барои корбарӣ дар тафтиши мутобиқат хеле муҳим аст. Таъя ба ин гуна низомҳо, барои баъзе аз МОА одатан оид ба сатҳи ҳисоботҳои хеш ошкор мекунанд, ки то ҷӣ андоза дурустию саҳеҳияти маълумоту додаҳои пойгоҳҳо аз ҷониби ташкилотҳои мустақил мавриди аудит тасдиқ қарор гирифтаанд. Дар ин ҳолат, низоми иттилоотии нодурусту носаҳеҳ метавонад, ки сабаби мавзӯи худи аудит гардад.

87) Сифат ва комилии маълумоту додаҳо, ки хусусияти шароити муҳити зистро (масалан, ифлоскунандаи сатҳи об; тамоюлҳои зиёдшавии моҳиҳои гуногуннамуд) метавонад, ки мушкилотро зиёдтар кунад, нисбат ба иттилооту додаҳо, ки оид ба риояи муҳити зист чамъоварӣ шудаанд. Ҳарчанд, ки чамъоварии маълумот оид ба муҳити зист одатан масъулияти шахси аудитшаванда маҳсуб меёбаду на вазифаи МОА аст, бо вучуди ин МОА метавонад, ки барои фаҳмидани микёсу ҳудуди мушкилот ва самаранокии чораҳои назорат иттилоот талаб кунад. Аммо, маълумоти нопурра ё пастсифат ба аудитор барои пешниҳодоти таҳлил ва иттилоотии муфид монеа эҷод карда наметавонад. (нигаред ба намунаи Аудит 13).

Гузориши №13. Намунаи аудит 13: Аудити маълумоту додаҳо ва аудити экологӣ

Яке аз мушкилоти гузаронидани аудити экологӣ мавҷуд набудани маълумоти экологӣ ва фосилаҳо дар низоми мониторинг ҳисобот мебошад. INTOSAI WGEA дар соли 2013 ҳуҷҷатеро нашр кард, ки дар он усулу роҳҳои асосии истифодаи МОА маълумот оид ба истифодаи муҳити зист ва манбаъҳои маълумот оид ба муҳити зист баррасӣ карда мешаванд.

Дар ҳуҷҷати мазкур МОА дар ҳолати мавҷуд набудани маълумоту додаҳои сифати хуби муҳити зистӣ ғояҳои муносибери пешниҳод мекунад. Тадқиқотҳои илмӣ мисолҳоро дар бар мегирад, ба монанди истихрочӣ маъдан дар Колумбия, ки дар он маълумоту додаҳо оид ба об, ки тавассути таҳлили маълумоти муҳити зистӣ ба даст оварда шудаанд, ҳамчунин тариқи таҳлили физикии 27 кони истихрочи маъданҳо барои санҷиши шароити мавҷударо гузаронданд. Боздид дар маҳалли корӣ аз ҷониби МОА – и Бутан ба сифтаи пурра кардани мусоҳибаҳо низ истифода мешуд, вақте ки МОА дарк кард, ки маълумоту додаҳо аз ҳисоботи маъмурият оид ба идоракунии партовҳои коммуналӣ ноপুরра ё нест шуда буд.

88) Яке аз масъалаҳои, ки эҳтимолан дар оянда муҳимтару афзалияттар хоҳад шуд, ин пешниҳоди маълумоту додаҳои кушода ва шаффоф мебошад, ки маълумоти аз ҷониби ҳукумат пешниҳодпешуда барои ҷомеа боз дастрас мегардад. Маълумоти кушода ва шаффоф ҳамчун шартӣ пешакӣ барои иштироки ҷонибҳои манфиатдор ва гуруҳҳо дар пайгирии хароҷоти давлатӣ ё сифати муҳити зист замина фароҳам меорад. Ин ҳолат талаботро нисбати аудиторҳо чиддӣ месозад, то аудити босифат бо арзиши баланди иловагӣ баргузор кунанд.

89) Аудитор метавонад таҷрибаи берунаи экспертизаи таҳлиро интихоб кунад. Мутахассисони беруна метавонанд барои кӯмак ҳама унсурҳои тарҳрезӣ ва ҷузъиҳои гузаронидани аудитро истифода кунанд. Масалан, коршиносон метавонанд дар пур кардани маълумот ё таҳлили маълумоти ҷамъоваришуда кӯмак кунанд, ё танҳо ба таври маъмулӣ роҳу равиши арзёбии дақиқро муайян кунанд. Барои таҳияи дарҳости машварати коршиноси эксперти таҳлилӣ ва дарки машварати қабулшуда гуруҳи аудиторони ҷалбшуда, камтарин салоҳиятҳои мувофиқи ҳадди аққал оид ба баррасии мавзӯи аудитшавандаро дошта бошанд (нигаред ба Стандартҳои байналмилалӣи аудитӣ).

90) Коршиносон метавонанд олимони дорой ихтисоси соҳаи мувофиқу дахлдор бошанд, аммо инчунин метавонанд, ки ба ҷонибҳои калидии манфиатдор муталлиқ дошта бошанд, ба монанди гуруҳҳои сокинони минтақае, ки ба фаъолияте даст доранд, гуруҳҳои калидие, ки аз манфиатҳои экологӣ пуштибонӣ мекунанд, ташкилотҳои ғайриҳукуматие, ки дар ин соҳа фаъолият мебаранд. Дар ҳар сурат, аудитор бояд хусусият ва сифати маълумоту додаҳо, ақида ва мулоҳизаҳои, ки аз ҳар як тарафҳо қабулшударо тибқи меъёрҳои зарурӣ дар асоси далелҳои исботшаванда ва ё мавзӯи баррасишуда арзёбӣ кунад. Ин маҳсусан вақте муҳим аст, ки сарчашма метавонад аз натиҷаҳои аудит манфиатдор бошад.

91) Алтернатива барои истифодаи хизмади коршиноси беруна метавонад, ки бо даъвати тамоми гуруҳи коршиносон амалӣ шавад. Чунин гуруҳҳо, аз ҷумла коршиносони соҳаҳои

саноат, ҳукумат ва ташкилотҳои муҳити зистӣ, аз ҷониби баъзе МОА барои кӯмак дар муайян кардани афзалиятҳои аудити экологӣ, таҳияи усулҳои роҳи равишҳо нисбат ба аудити мушаххаси масъала ва ҷамъоварии маълумот истифода шаванд. Ҳолате, ки дар ҳодисаи навбатӣ оварда шудааст, намунаи истифодаи таҷрибаҳои берунаи экспертизаи таҳлилий барои мақсадҳои аудити мебошад.

Гузориши №14. Намунаи аудит 14: Истифодабарии донишҳои коршиносон

МОА мутахассисонро барои иҷрои вазифаҳои мушаххас дар ҳолатҳои ҷалб мекунад, ки вақте ҳуди онҳо машварати мушаххас ниёз доранд.

Ба сифати намуна, МОА Финляндия олимони пешбари сиёсати иқлимии Финляндияро ба муҳокимаҳои фокусс/гуруҳҳо даъват намуд, то дар муайян кардани ҳаҷми аудити стратегияи иқлимӣ кӯмак кунанд.

Мисоли дигар, МОА Шветсия як профессори ҳуқуқро ба кори кироӣ ҷалб кард, то муносибати байни қонунҳои Шветсия ва қонунҳои ИА дар аудити соҳаи моҳидориро равшану возеҳ созад.

Дар ҳисоботи ниҳони худ оид ба стратегияи аудитории «Рушди Устувор - Иқлим», МОА Шветсия инчунин як профессори иқтисод ва собиқ профессори сиёсатшиносиро ҳамчун шахси беруна ба ҳадафи иштирок дар ҳисоботи аудиторӣ ҷалб кард, ки то сифати аудит баланд шавад ва ҳисоботи аудитиро дар сатҳи олий гузаронад.

Мутахассисони бонуфуз ҳисоботи омодашударо бо эътимод арзёбӣ карданд, зеро коршиносони бонуфуз ба ҳисобот эътимодбахширо илова мекунанд.

92) Бо дарназардошти хусусиятҳои аудити муҳити зистӣ, ҳамкориҳои байни аудиторҳо дар ду ва аз ин зиёда барои пешравии кор муфидбахш аст. Аудитҳои ҳамроҳсозишуда оид ба масъалаҳои мушаххас метавонанд, ки хеле самарабахш бошад, зеро масъалаҳои марбут ба муҳити зист аксаран фаромарзӣ маҳсуб доништа мешаванд. Ба истиснои ин, созишномаҳои зиёди байналмилалӣ ба тавсиб расидаанд, ки ҳукуматҳо тарафдори он мебошанд. Созишномаҳои мазкур метавонанд барои муносибати умумии аудит заминаи таъсирбахшero фароҳам оранд, ҳамчунин метавонанд барои таҳияи меъёрҳои аудиторӣ имкониятҳои навро ба вуҷуд оранд. ДАСТУРАМАЛИИ 5203 - Ҳамкорӣ дар мавриди аудити созишномаҳои байналмилалӣ муҳити зистӣ мефаҳмонад, ки чӣ гуна МОА метавонад дар аудити созишномаҳои байналмилалӣ оид ба муҳити зист ҳамкорӣ кунад. МОБОА WGEA ҳамзамон бо ЮНЕП дастур оид ба аудити иҷрои созишномаҳои бисёрҷонибаи экологиро нашр кардааст. Намунаи аудити ҳамкориҳои муштаракро оид ба самти моҳидорӣ устувор дар зерхат овардаем.

Гузориши № 15. Намунаи аудит 15: Намунаҳои аудитҳои ҳамкориҳои шарикӣ

Мақомоти олии аудити байналмилалӣ дар саросари ҷаҳон як қатор аудити муштаракро гузаронидааст. Кишварҳои Аврупо аудити муштаракӣ риояи Қоидаҳои ИА оид ба ҳамлу нақли партовхоро, ки барои пешгирии ғайриқонунӣ, нигоҳдошти ғайриқонунии партовҳои хатарноку зараровар ва зерӣ хок паноҳ кардани он таъсис додаанд. Русия ва Эстония барои кӯли Чуд, ки ба ҳарду кишвар тааллуқ дорад, аудити мувозии экологӣ гузаронданд. Ҳатто талош карданд, ки як аудити ҳамроҳшудаи тағирёбии иқлимро низ гузаронанд.

Як мисоли он, ки МОА ҷӣ гуна мунатазам ҳамкориро меҷӯяд, ин минтақаи Уқёнуси Ором ба шумор меравад. Дар соли 2013, нӯҳ адад МОА аз Уқёнуси Ором аудити сеюми муштаракӣ худро анҷом доданд. Он ба самти моҳидорӣ устувор, хусусан моҳии навъи самак равона карда шуд, зеро баъзе намудҳои самак (як намуд моҳии ваҳшӣ) дар Уқёнуси Ором бо сабаби танзими ноустувори устувори моҳидорӣ бар он таъкид мекунанд, ки ҳолати шаддиди тарси моҳиён ба қулли эҳсос мешавад. Илова бар ҳисоботҳои миллӣ, ки самаранокии идоракунии моҳидорӣ баҳриро арзёбӣ мекунанд, дар гузориши шарҳи минтақавӣ тафсири ҳисоботӣ дар сатҳи минтақа пешниҳод карданд.

Аудит дар доираи Барномаи аудити муштарак гузаронида шуд. Ба методология дохил карда шуд (1) муайян кардани доираи мавзӯ дар гуруҳи кории минтақавӣ PASAI WGEA бо ҷалби мутахассисон; (2) ҷаласаи муштаракӣ банақшагирӣ барои гуруҳҳои аудитории миллӣ бо дастгирии коршиносон ва баррасии ҳамсолон; (3) нақшаҳои инфиродӣ оид ба корҳои аудиторӣ аз ҷониби гуруҳҳои аудиторӣ; (4) корҳои саҳроии гуруҳҳо; (5) ҷаласаи якҷояи ҳисоботӣ бо дастгирии коршиносон ва ҳулосаи коршиносон; (6) ба итмом расонидани аудитҳо ва ҳисоботдихӣ аз ҷониби дастаҳои миллӣ; (7) омодагии баррасии минтақавӣ ва (8) арзёбии муваффақият ва омода кардани мавзӯи навбатии аудит.

Дар соли 2007, INTOSAI WGEA маҷмӯи машваратҳоро бо замимаи мисолҳоро барои аудити муштарак нашр кард, ки дар банақшагирии аудити муштарак муфид аст. Машварати муҳимтарин робита ва муошират бо ҳамаи шарикон дар ҳама марҳилаҳои раванди аудитӣ аст!

D.5. ТАЪМИНИ ТАЪСИРРАСОНӢ БА АУДИТИ МУҲИТИ ЗИСТ

93) Таъмини таъсир барои ҳама аудитҳо муҳим аст, аммо табиати аудити муҳити зист ва натиҷаҳои аудити муҳити зист тавсияҳои мушаххас медиҳанд.

94) Дар ҳолати мувофиқашудаи муносиб ва саривактӣ аудитори муҳити зистӣ бояд, ба мисли тамоми дигар аудити самаранок талош намояд, ки - тавсияҳоеро, ки дар ISSAI 3000 шарҳ дода шудааст, дар ҳолати зарурӣ тавсияҳоро пешниҳод кунанд. Инҳо бояд бо ҳадафҳои аудиторӣ, натиҷагирӣ ва ҳулосаҳо алоқаманд бошанд. Тавсияҳо бояд созанда, воқеъбинона, иҷрошаванда бошанд ва дар мусоидат нисбати рафъи камбудихо ё мушкилоте, ки ҳангоми аудит муайян карда шудаанд, эҳтимолан таъсири мусбӣ гузошта тавонанд. Вақте ки тавсияҳо барвақт дар марҳилаи банақшагирӣ / таҳлил баррасӣ ва бо мутахассисон ва ташкилот муҳокима карда шаванд, эҳтимолияти таъсирбахшӣ баландтар аст. Тавсияҳо метавонанд, масалан, ба амалиёти ҳукуматӣ оид ба коҳиш додани харочот ва осон кардани корҳои маъмурият, беҳтар намудани идоракунии хавфҳо, беҳтар кардани сифат ва ҳаҷми хидматҳо ё баланд бардоштани самаранокӣ, таъсир ё фоидаҳо ба ҷомеа рабт дошта бошанд.

95) Ҳисоботдиҳӣ ва расондани натиҷаҳои аудитӣ ба аудиторияи шунавадагон хусусиятҳои тасмимгирии чиддиро дорост, ки дар баланд бардоштани таъсири аудит муҳим аст. Тавре ки дар дастурамал оид ба баланд бардоштани таъсири аудити муҳити зистӣ нишон дода шудааст, МОА бояд кафолат диҳад, ки ҳисоботи онҳо ба саволҳои зерин ҷавоб дода тавонанд:

- "Қадамаш?" – ошкор кардани мушкилот ва шартҳои асосии онҳо, ки ҳангоми аудит муайян карда шудаанд.
- "Ҳайр чӣ?" - Фаҳмонед, ки чаро хонанда бояд дар бораи натиҷаҳои аудит талоши чиддӣ зошир кунад ва ё нисбати ин масъала бетараф набошад.
- "Барои чӣ ин?" - Сабаби аслии мушкилот ё мушоҳидаҳоро муайян кунед.
- "Баъд чӣ мешавад?" - Тавсияҳо ё ҳалли пешниҳодшударо таъкид кунед.

Аудитор бояд дар зехни ба назар гирифта бошад, ки аксҳои пастсифат, ки арзиши иловагӣ намедиханд, ба истиснои исботи воқеан ҳузур доштани аудиторҳо, танҳо барои паст кардани сифати ҳисобот хидмат мекунанд.

Баъзан сабабҳо ва оқибатҳои ҳодисаҳои **экологиро** бо истифодаи аксҳо ба таври визуалӣ тасаввур кардан мумкин аст. Ҳангоми истифодаи дуруст, аксҳо метавонанд ҳисоботи аудиториноро ҷолибтар гардонанд. Онҳо метавонанд барои мо фаҳмиши комили матн, нишон додани ғояҳо ва мушоҳидаҳоро ҳамчун унсури иловагӣ дар ҳисобот кӯмак расонанд. Барои ноил шудан ба самараи беҳтарин аз истифодаи аксҳо дар ҳисоботи аудиторӣ - тавре ки дар мисоли зер нишон дода шудааст - аудитор бояд кафолат диҳад, ки аксҳо асолати хешро ниғаҳ дошта бошанд:

96) Баъзан аудити муҳити зистӣ аз он ҷиҳат ғайримолиявӣ ё ғайримоддӣ мебошанд, ки мантиқан мушкилоти эҳтимолӣ танҳо пас аз муддати тӯлонӣ дар амал татбиқ мегарданд. Ҳолати мазкур тавачҷуҳи хосаеро нисбати ба муоширати хуб ва натиҷагириро тақозо мекунад. Баъзан сабабҳо ва оқибатҳои ҳодисаҳои экологиро бо истифода аз аксҳои визуалӣ тасаввур кардан мумкин аст. Ҳангоми истифодаи дурусти аксҳо ва ҷойбаҷогузори онҳо ба ҳисоботи аудиториро ҷолибтар, шавқовар ва комилтар месозанд. Онҳо метавонанд ба шумо дар фаҳмидани матн ва нишон додани ғояҳо ва мушоҳидаҳо дар ҳисобот кӯмак расонанд. Барои ноил шудан ба самараи беҳтарин аз истифодаи аксҳо дар ҳисоботи аудиторӣ, аксҳои асил ва дурустро ба таври лозима бояд истифода бурд, чуноне, ки - дар мисоли зер нишон дода шудааст, бар замин бояд аудитор кафолати саҳеҳият ва асолати онро дода тавонад:

Гузориши № 16. Намунаи аудит 16. Дания дар Арктика

Соли 2013 МОА дар Дания аудити гузарондаи фаъолияти Данияро оид ба Арктика мавриди нашр қарор дод. Ҳисобот аксҳоро истифода бурда, ба хонандагон мушкилоти дар раванди аудит ошкоршударо ба таври визуалӣ пешниҳод менамояд. Масалан, дар ин акс як киштии контейнерӣ ба соҳили Гренландия нишастааст. Тасвири мазкурро матнҳои зерхатӣ ҳамроҳӣ мекард; “Моҳи августи соли 2012 як киштии контейнерӣ ҳангоми воридшудан ба даромадгоҳи ба обҳои худуди Годтобсфёрд бо якҷӯҳи калону азиме рӯ ба рӯ шуд ва талоши аз он фирор карданро дошт. Ин тасвири хатари шиноварию дар обҳои Гренландия нишон медиҳад. Минтақа бо ҷадвалҳои баҳрӣ фаро гирифта шуда буд, ки барои паймоиши GPS тасдиқ шуда буданд ва ин ҷадвалҳо дар кишти буданд.”

Акси полиси Гренландия, дар саҳифаҳои ҳисоботи «Beretning til Statsrevisorerne om Danmarks indsats i Arktis»

97) Муоширати робитаи (коммуниксия) самарабахш бо ҷонибҳои манфиатдор метавонад паёмҳои аудиторӣ ва таъсири сатҳи қори аудиториро баланд бардорад. Ҳамчун бенифитсиарҳои ниҳони маблағҳои давлатӣ, баҳусус шаҳрвандон нисбатан ҷонибдорони манфиатгири МОА маҳсуб меёбанд. Натиҷаҳои аудит метавонанд тавассути конфронсҳо, кумитаҳои парлумон, нашри мақолаҳо дар маҷаллаҳо, шабакаҳои иҷтимоӣ ва ғайраҳо расонаӣ ва оммавӣ карда шаванд. Равонасозии ин гуна самтҳо ва равишҳои коммуникатсионӣ, интиқоли ин гуна иртибот ба ҷонибҳои дигари манфиатдори маъмулӣ, ба мисли академикҳо, лоббистҳо, ташкилотҳои ҷамъиятӣ, мақомоти давлатӣ ва таҳлилгарон, муҳоҷиса ва тавачҷӯҳо ба натиҷаҳои аудит зиёд ва эҳтимолан таъсири аудиториро баланд мебардоранд. Аз тарафи дигар, МОА метавонад иштироқи ҷонибҳои манфиатдорро тавассути фишангҳои қабул ва пайгирии арзу шикоятҳо оид ба риоя накардани онҳо, инчунин пешниҳодҳо оид ба тақмили идоракунии давлатӣ мусоидат менамояд.

Гузориши №17. Тадқиқоти ҳафтуми СБМОА оид ба аудити муҳити зистӣ

Тибқи баррасии обзори 7-уми аудити муҳити зистӣ аз ҷониби СБМОА дар соли 2012 гузаронидашуда, 79% МОА арзёбӣ карданд, ки ҳисоботдиҳӣ дар бораи натиҷаҳои аудити муҳити зистӣ ба баланд бардоштани таъсиргузорию аудитҳои мазкур мусоидат мекунад. Тадқиқот нишон дод, ки 3 воситаи асосии таблиғи натиҷаҳои аудити муҳити зистӣ нашри ҳисоботи пурраи аудиторӣ дар Интернет (55%), паҳн кардани нусхаҳои чопшудаи ҳисоботи аудиторӣ (53%) ва чопи пресс-релизҳо (47%) мебошанд. МОА инчунин усулҳои мухталифи муоширатро ба монанди брифингҳои матбуотӣ, суханрониҳои радиӣ ва телевизионӣ, мақолаҳои чопӣ ва шабакаҳои иҷтимоиро истифода мебаранд.

98) Ба ғайр аз ин гуна аудитҳо, МОА метавонад аудитҳои минбаъдaro пас аз якҷанд соли аудити аввала гузаронида метавонад. Вақте ки ташкилотҳо хабардор мешаванд ва дарк мекунанд, ки аудитҳои минбаъда низ гузаронида мешаванд, онҳо саривақтӣ эҳтимолан камбудихоро ислоҳ мекунанд ва тавсияҳоро иҷро мекунанд. Аз ҷумла, барои аудити экологӣ аудитор метавонад машаварати дарозмуддатро барои фаъолиятҳои солҳои минбаъда диҳад. Ҳамин тариқ, то оғози раванди пайгирии тавсияҳои аудитор метавонад якҷанд сол тӯл кашад. (нигаред ба Қори аудитории №18).

Гузориши №18. Намунаи аудити 17: Санҷиши натиҷаҳо оид ба аудити муҳити зистӣ

Дар соли 2011 Хадамоти Федералии Миллии Аудити Финландия (ХФМАФ) аудити сиёсати иқлим ва энергетикаро анҷом дод. Суратчаласаи Киото тахмин бар он дошт, ки Тарафҳои Протокол имтиёзҳои андозро, ки хилофи ҳадафҳои Барномаи СММ оид ба муҳити зист ва Конвенсияи меъёрии СММ оид ба тағирёбии иқлим мебошанд, тасмими тадриҷан рад хоҳанд кард. Бо вучуди ин гуна интизорҳо, ХФМАФ дарёфт кард, ки ҳукумат таҳлили ҳамаҷонибаи хароҷотро, ки марбут зарароварӣ нисбат ба иқлим аст, анҷомнадода ва ҳатто баргузор накардааст. Тибқи гуфтаи ХФМАФ, чунин таҳлил барои баланд бардоштани самаранокии ва шаффофияти хароҷоти давлатӣ зарур буд. Ин гуна вазъ ҳамаҷамон ба тасмимгирандагон имкон медиҳад, ки оқибатҳои қарорҳоро дар ҳолатҳои, ки ҳадафҳои сиёсат бо ҳам мухолифат мекунанд, ба тарви жарфтару ҳамаҷониба бо ҳулосаҳои беҳтар арзёбӣ кунанд.

Дар як аудити пайгирӣ дар соли 2013, ХФМАФ муайян кард, ки ҳукумат тавсияи ӯро иҷро намуда, субсидияҳои аз ҷиҳати муҳити зистии зарарнокро муайян кардааст, ки дар соли 2011 тақрибан чор миллиард евроро дар бар мегирифт. Барои муқоиса, хароҷот барои иқлим дар ҳамон давра ҳамагӣ 0,55 миллиард евроро ташкил медод. Аз ҷумла, як таҳқиқоти ҳукуматӣ нишон дод, ки бахши нақлиёт ҳиссаи бештари субсидияҳои аз ҷиҳати экологӣ зарарнокро (1,8 миллиард евро) истифода мекунад, сипас кишоварзиро (1,1 миллиард евро) ва бахши энергетика низ то ҳаҷми (700 миллион евро) мегирад.